

TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

Birol AKGÜN*

Özet

Uluslararası politikanın ülkeler arasında çok yönlü ilişkileri zorunlu kıldığı ve toplumların karşılıklı bağımlılığının giderek arttığı küreselleşme sürecinde, Türk dış politikasında uluslararası örgütlerin rolünün giderek daha belirgin hale geldiği gözlenmektedir. Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde bir yandan AB gibi Batılı örgütlerle mevcut bağlarını güçlendirmeye çalışırken, diğer yandan kendi etrafındaki ülkelerle ekonomik, siyasi ve kültürel nitelikli entegrasyonlara da öncülük etmektedir. Dahası, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında biçimlenen ve son dönemlerde kavramsal çerçeveye oturtulan çok boyutlu ve aktif dış politikasında uluslararası örgütler dış politikaya esneklik ve güç sağlayan stratejik bir araç olarak görülmektedir. Bu çerçevede çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır: Öncelikle, Türk Dış Politikası yapımcılarının Osmanlı'dan günümüze uluslararası örgütlere bakış açısı nedir ve bu algılamalar zamanla nasıl değişmiştir? İkincisi, Türkiye'nin yeni küresel şartlara uyumu bağlamında üstlendiği aktif diplomasi ve çevresiyle çok yönlü yapıcı işbirliğini geliştirme politikası nasıl açıklanabilir? Üçüncüsü, Türk dış politikasındaki yeni aktivizm bağlamında uluslararası örgütlere nasıl bir rol biçilmektedir? Ve son olarak, Türkiye'nin bölgesel örgütlere dayalı çok boyutlu dış politikası sürdürülebilir bir strateji midir?

Anahtar kelimeler: *Türk dış politikası, Uluslararası örgütler, Çok boyutlu dış politika, Küreselleşme ve Türkiye, Dış politika ve değişim, NATO, KEİ, D-8.*

TURKISH FOREIGN POLICY AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Abstract

In the age globalization that compels the nations of the world into the multilevel relations and creates complex interdependence among the various groups of people, the role of the international organizations in the implementation of Turkish foreign policy has recently been more recognizable in many aspects. In the post-cold war period while Turkey has been trying to strengthen its existing connections with the western organizations such as the EU, it also actively seeks to develop new economic, cultural and political ties with the neighboring countries in the Middle East, Caucasia and Central Asia by undertaking bold initiatives. In reality, in Turkey's new activist foreign policy approach that has gradually emerged in the post-cold war era and recently been well-formulated by some intellectuals and practitioners, international organizations have now come to be seen as strategic instruments providing leverage and flexibility to the Turkish foreign policy. In this context, this study aims to find meaningful answers to the following questions: First, how did Turkish foreign policy makers perceive international organizations and how this perception changed from Ottoman time to the present day? Second, within the context of Turkey's orientation attempts to the new global conditions, how can we understand and explain Turkey's active diplomacy and

---

*Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, bakgun@selcuk.edu.tr
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 3, Sayı 2, 2009

multi-level foreign policy approach? Third, what roles have been assigned to international organizations within the larger framework of Turkey's activist foreign policy? Finally, is Turkey's multi-level foreign policy based on international organizations a sustainable strategy?

Key words: *Turkish foreign policy, International organizations, multilevel foreign policy, Globalization and Turkey, Change in foreign policy, NATO, BSEC, D-8.*

Giriş

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk Dış Politikasında (TDP) gözlenen köklü değişikliklerden biri Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel düzlemde uluslararası politikada giderek artan şekilde aktif roller üstlenmesidir. Türk dış politikasında *yeni aktivizm*¹ olarak ifade edilen ve Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana izlenen ihtiyatlı ve Batı yönlü dış politikadan farklılaşmayı vurgulayan bu yaklaşım, büyük ölçüde hem küresel sistemde hem de Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi coğrafyada 1990'lı yıllarda meydana gelen siyasi, askeri ve ekonomik değişikliklere karşı Türk dış politikası yapımcılarının uyum çabasının bir sonucudur. Çevresel dinamiklere daha duyarlı olmaya ve krizleri önlemek için ikili ve çok taraflı aktif diplomasiye öncelik vermeye dayanan Ankara'nın yeni dış politika stratejisi pek çok gözlemcinin dikkatini çekmekte ve hatta Türkiye'nin siyasi kimliği ve dış politika tercihleri konusunda yeni tartışmalara da yol açmaktadır. Bazıları bunu Türkiye'nin dış politikasının giderek bağımsızlaşması olarak okurken², diğer bazıları Türkiye'nin Ortadoğululaşması³ ya da Türklerin Ortadoğu'ya yeniden dönüşü olarak yorumlamaktadır.⁴

AKP döneminde Türk dış politikasının mimarı olarak görülen Davutoğlu ise bunu Türkiye'nin "merkez ülke" olma stratejisiyle açıklamaktadır.⁵ Türkiye'yi yeniden merkez ülke yapmaya yönelik yeni Türk dış politikasının uygulanmasında en çok göze çarpan yönlerinden biri de Türkiye'nin uluslararası örgütlerde giderek artan ve çeşitlenen rolüdür. 1980 sonrası dönemde başlayan dışa açık ekonomik büyüme modeline uygun olarak dış dünya ile

¹ Bkz. Alan Makovsky and Sabri Sayari (Eds), *Turkey's New World : Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, Washington Institute for Near East Policy, Washington, DC, 2000. İhsan Dagi, *Turkey: Between Democracy and Militarism*, Orion Kitabevi, Ankara, 2008.

² Graham Fuller, *The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim world*, United States Institute of Peace Press, Washington, DC, 2008.

³ Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkish Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West", *Turkish Studies*, Volume, 9, Issue 1, March 2008 , pp. 3 – 20.

⁴ F. Stephen Larrabee, "Turkey Rediscovered the Middle East", *Foreign Affairs*, July/August 2007, Vol. 86, Issue 4. Ömer Taşpınar, "Turkey's Middle East Policies Between Neo-Ottomanism and Kemalism", *Carnegie Papers, Number10* (September8, 2008).

⁵ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre yayınları, İstanbul, 2001.

ekonomik ve ticari ilişkiler ağını geliştiren Türkiye’de, yeni siyasi elitler ve bürokrasi ekonomik gelişmenin ancak istikrarlı ve güvenli bir uluslararası ortamda mümkün olacağı gerçeğini iyi kavramış görünmektedir. Zira Gönübol’un belirttiği gibi, ülkeleri uluslararası örgütlenmeye iten temel saik ortak sorunlara çözüm arayışıdır.⁶ Günümüzde de giderek uluslararası boyut kazanan sosyal, ekonomik ve kültürel yaşam ülkeleri yalnızca güvenlik alanında değil, hemen her alanda çok yönlü işbirliğine zorlamaktadır.⁷ Turgut Özal’la başlayan ve AKP hükümeti döneminde olgunlaşarak kuramsal bir çerçeveye oturan yeni Türk dış politikası, değişen çevresel şartlara karşı aktif tavrı almayı ve bölgenin ve küresel sistemin barış ve güvenliğinin sağlanmasında çözüm üretici inisiyatifler geliştirmeyi içermektedir. Böyle bir aktif dış politika kaçınılmaz olarak uluslararası politikada savaştan çok diyalog ve diplomasiye öncelik veren; şiddeti bir sorun çözme aracı olarak dışlayan ve ülkelere kendi sorunlarını meşru siyasi zeminlerde tartışma imkânı sağlayan uluslararası örgütlerle bağlantılarını güçlendirmeyi de zorunlu kılmaktadır. Türkiye’nin bu yeni yaklaşımı, uluslararası ilişkilerin “uluslararası olmaktan ziyade toplumların iç içe geçtiği *global* bir yapıya” doğru dönüştüğü⁸ küreselleşme çağının ekonomik ve siyasi mantığıyla da uyumlu olduğu savunulmaktadır. Bu sayede Türkiye, Batılı müttefikleri ile eski bağlarını zayıflatmadan kendi bölgesinde uluslararası sistemin hegemonik güçlerinden görece bağımsız hareket etme serbestisi de kazanmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’nin bölgesel düzeyde elde ettiği diplomatik gücü onun NATO ve AB gibi Batılı kuruluşlarla ilişkilerini zenginleştirecek artı bir siyasi değer olarak görülmektedir.⁹

Gerçekten de Türkiye son yıllarda Avrupa, Balkanlar ve Kafkasya ile Ortadoğu ve hatta Akdeniz bölgesindeki tüm siyasi ve askeri gelişmelerde uluslararası diplomasinin temel aktörlerinden biri haline gelmiştir. Türkiye uluslararası platformlarda giderek artan bir şekilde dostluğu ve desteği aranan, yaratıcı ve barışçı çözümler üreten güvenilir bir diplomatik ortak olarak görülmeye başlanmıştır. Nitekim Ankara son beş yılda Cumhuriyet tarihinin en yoğun diplomatik temaslarının yürütüldüğü, çok sayıda dünya liderinin veya yabancı bakanın ziyaret ettiği dünya başkentlerinden biri haline gelmiştir. Öte yanan Türkiye’yi dışarıda temsil eden Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakan-

⁶ Mehmet Gönübol, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma: Milletlerarası Siyasi Teşekküllerin Tarihi, Gelişimi ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı*, Ankara: AÜSBF yayımları, 1964.

⁷ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, (6. Baskı), Alfa yayınları, İstanbul, 2006, s. 82.

⁸ Eralp, Atilla (Ed.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İletişim yayınları, İstanbul, 2005, s.152.

⁹ Bkz. Jonathan Marcus, “Which direction for Turkey now?”, <http://news.bbc.co.uk> (24.09.2008).

ları da yakın zamana kadar ihmal edilen bölgelere yoğun biçimde ziyaretler gerçekleştirmektedirler. Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı Arap Birliği ve Afrika Birliği gibi bölgesel düzeydeki önemli uluslararası forumlara özel konuşmacı olarak davet edilmektedir. Ayrıca Türkiye, Amerikan Devletleri Örgütü, Karayip Devletleri Birliği ve Afrika Birliği'nin faaliyetlerine daimi gözlemci statüsüyle etkin bir şekilde katılmaktadır. Türkiye 2007 yılında Arap Birliği ile de ilişkilerini ve işbirliğini kurumsallaştırmak üzere Türk-Arap İşbirliği Forumu kurulmasını öngören bir Çerçeve Anlaşması da imzalamıştır. İlaveten Türkiye, Güney Doğu Asya Ülkeleri Örgütü (ASEAN) ile de benzer kurumsal bağlar kurmaya çalışmaktadır.¹⁰ G-8'in bir uzantısı olan G-20 gibi küresel oluşumların toplantılarına da Türkiye düzenli olarak davet edilmektedir. Bu alandaki Türkiye'nin son diplomatik adımı BM Güvenlik Konseyinin geçici üyeliğine aday olması ve 151 üyenin desteği ile seçilmesidir.

Aşağıda açıklanacağı üzere geleneksel olarak Türk dış politikası uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin hassas jeopolitik konumunu dikkate alan, Osmanlı'nın son dönemi ile kurtuluş savaşının ve cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki acı tecrübelere dayanan ve nihayet Atatürk milliyetçiliği ve pragmatizminden ilham alan *realist* bir perspektife oturmaktadır. Bu nedenle uluslararası örgütlere çoğu kez şüpheyle yaklaşmış, ancak ülke güvenliği ve hayati ulusal çıkarların korunması söz konusu olduğunda NATO gibi örgütlere öncelik ve önem verilmiştir. Bu tarihsel miras göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin dış politikasında uluslararası örgütlerle giderek derinleşen ilişkileri ve çok yönlü diplomasiye öncelik veren yeni dış politika yaklaşımı realist paradigma dışında yeni teorik açıklamalara başvurmayı da gerekli kılmaktadır. Nitekim son yıllarda Türk dış politikasının analizinde ülkenin jeopolitik gerçekleri kadar, Türkiye'nin iç siyasetine yön veren toplumsal dinamiklere (etnik ve dini temelli kimlik çatışmaları) ve ülkedeki yönetici elitin içsel dönüşümüne vurgu yapan *konstrüktivist* yorumlara da yer verilmektedir.¹¹ Ayrıca neofonksiyonalizm ve diğer ekonomi-politik yaklaşımlar da Türkiye'nin uluslararası örgütleri dış politikasının icrasında stratejik bir araç olarak gören yeni yaklaşımını anlamda açıklayıcı olabilir.

---

¹⁰ Bkz. "Türk Dış Politikası: Genel Görünüm," www.mfa.gov.tr (25.07.200). Ayrıca bkz. "Küresel Eğilimler ve Türk Dış Politikası", Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın Büyükelçiler Konferansı Açış Konuşması, 15 Temmuz 2008, Bilkent Otel ve Konferans Merkezi, www.mfa.gov.tr (25.07.200).

¹¹ Bkz. Şaban H. Çalış, "Ulus Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası" içinde Şaban. H. Çalış, İ. D. Dağı ve R. Gözen, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, ss.3-34. Bülent Aras, *Turkey and Greater Middle East, TASAM yayınları*, İstanbul, 2004 (özellikle birinci bölüm).

Bu çalışma kendi bütünlüğü içinde aşağıdaki sorulara cevap aramaktadır. 1)Türk Dış Politikası yapımcılarının Osmanlı'dan günümüze uluslararası örgütlere bakış açısı nedir ve bu algılamalar zamanla nasıl değişmiştir? 2)Türk dış politikasındaki yeni aktivizm bağlamında uluslararası örgütlere nasıl bir rol biçilmektedir? 3)Türkiye'nin yeni küresel şartlara uyumu bağlamında üstlendiği aktif diplomasi ve çevresiyle çok yönlü yapıcı işbirliği geliştirme politikası nasıl açıklanabilir? 4)Uluslararası örgütlerle artan bağları TDP'nin yönünü ve teorik örgüsünü nasıl etkilemektedir?

Modern Türk dış politikasında uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinin yeri ile bürokratik ve siyasi elitlerin bu kuruluşlara bakışını irdelemek için genel anlamda Türk dış politikasına yön veren tarihsel, stratejik, sosyo-psikolojik ve konjonktürel faktörlere bakmak gerekmektedir. Bu çerçevede Cumhuriyetin kuruluş şartlarını, Osmanlıdan devralınan siyasi-kültürel mirası ve yeni ulus devletin kurucu iradesinin dünya ve siyaset algısının analizi oldukça önemlidir. Biz de burada önce 19. yüzyılda Osmanlı'nın büyük devletlerle ilişkilerini ve bunun Cumhuriyetin kurucularının uluslararası sistem algılamalarını nasıl etkilediğine değineceğiz. Ardından 1923 sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası örgütlerle ilişkisini, uluslararası politikada meydana gelen köklü yapısal dönüşümleri ve iç siyasetteki değişiklikleri de dikkate alarak üç ana başlık altında inceleyeceğiz. Bunlar; 1)1923'ten ikinci dünya savaşı sonuna kadar olan *bağımsızlık* ve *egemenlik* öncelikli kurucu yıllar, 2)1945–1990 arasındaki Soğuk Savaş yıllarını kapsayan *tam Batıcılık* dönemi ve 3) Soğuk Savaş sonrası dönemi kapsayan *çok boyutlu* ilişkiler dönemidir.

1. Avrupa'da Modern Devletler Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Diplomatik Tecrübeleri

Belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti bir Doğu imparatorluğu olarak bilinmesine rağmen kuruluşundan itibaren yönünü hep Batıya çevirmiştir. Hatta yükseliş döneminde Osmanlı gücünü ve otoritesini Anadolu'dan önce Balkanlarda pekiştirmiştir. İmparatorluğun güçlü Batı bağlantısı hem modern Avrupa kimliğinin oluşumunun hem de devletin çöküş yıllarındaki Batıyla olan olumsuz diplomatik tecrübelerinin de kaynağını oluşturur. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin hem yeni devlet kimliğinin tanımlanmasında hem de izlediği dış politika çizgisinde imparatorluğun özellikle son 200 yılında Batıyla yaşadığı siyasi, sosyal ve kültürel etkileşimlerin derin izlerini görmek mümkündür.

Osmanlı devleti askeri ve siyasi anlamda doğal sınırlarına ulaştığı 17. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa merkezi-egemen ulus devletlerin doğuşuna tanıklık ediyordu. Osmanlı aydınları ve devlet adamları artık savaş meydanla-

rında yenemedikleri Avrupa ülkelerindeki gelişmeleri dikkatli bir biçimde izlemeye başlamıştı. Ortaylı'nın vurguladığı gibi, Osmanlı devleti yabancı ülkelere gönderdiği elçilerin yazdığı *Sefaretnameler* vasıtasıyla “Avrupa’yı ve Rusya’yı bazen nahif, bazen de ustaca” gözlemliyordu.¹² Yüz yıl savaşlarını sona erdiren 1648 tarihli Westefalya Antlaşmasıyla Avrupa’da yeni bir dönem başlıyordu. Dönem, kurucu aktörlerini egemen ve eşit ulus devletlerin oluşturduğu modern uluslararası sistemin doğuş dönemi idi. Avrupalı devletler egemen birimler arasında işbirliğini daimi kılacak veya egemenlik paylaşımını düzenleyecek bir örgütlenme fikrine henüz hazır değillerdi.

17 ve 18. yüzyılda Avrupa’daki egemen devletler arasında barışı korumak için öngörülen temel mekanizmalar ise şunlardı: 1) Avrupa’da hegemon bir gücün ortaya çıkmasını engellemeyi amaçlayan güç dengesi politikası, 2) Gelişme aşamasındaki uluslararası hukuk, 3) Büyük sorunlar ortaya çıktığında toplanan uluslararası diplomatik konferanslar ve 4) Ülkeler arasında tesis edilen daimi elçilikler vasıtasıyla sürdürülen diplomatik ilişkiler.¹³

Ancak Avrupalı güçler arasındaki bu mekanizmalar ve geliştirilen normlar barışı koruyamamış, 20. yüzyılın ortasına kadar Avrupa aralıklarla büyük savaşlara sahne olmuştur. Bu nedenle Morgenthau’nun da belirttiği gibi, 19. yüzyılın başından günümüze kadar her büyük savaştan sonra Avrupa ülkeleri arasında kalıcı barışı sağlamaya yönelik olağanüstü girişimlerin yapılması gerekmiştir.¹⁴ Napolyon savaşları 1815 Viyana Kongresini ve *Kutsal İttifakı* doğurmuştur. Bu ittifak, barışı korumak için devletler arası bir sistem getiren ilk modern düzen olarak kabul edilmektedir. Avusturya, Büyük Britanya, Prusya ve Rusya arasında imzalanan anlaşmaya dayanan bu sistem bir anlamda büyük güçler arasında “parlamento yönetimi” ya da “konferans diplomasisi” diye anılan usulün anayasal ilkelerini ortaya koyuyordu. Kutsal ittifak antlaşması ise Avrupa’da Hıristiyanlık temelli bir manevi birliğe vurgu yapılıyordu.¹⁵ Yirmi yıllık bir süre için imzalanmasına rağmen, kongre yönetimi aradan on yıl bile geçmeden üyelerin ulusal çıkarı eksikliğini dış politikaları nedeniyle etkisini ve gücünü kısa sürede yitirdi.

Kutsal ittifakın bozulmasından sonra Avrupa devletleri adına Avrupa Ahengi (*The Concert of Europe*) adı verilen ve büyük devletlerin savaş ve barış

¹² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005, s. 16.

¹³ Thomas G. Weiss, *The United Nations and Changing World Politics*, Westview Press, Boulder, Colorado, 2004, s. x.

¹⁴ Hans Jochim Morgenthau, *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi*, (Çev. B. Oran ve Ü. Oskay), Sevinç Matbaası, Ankara, 1970 (bkz. özellikle bölüm 27).

¹⁵ Morgenthau, *Uluslararası Politika*, s. 579.

gibi önemli sorunları görüşmek üzere *ad hoc* usulü toplanmasını sağlayan konferanslar sistemi başladı. Birinci dünya savaşı sonrası Avrupa merkezli olarak kurulan Milletler Cemiyeti (MC) büyük ölçüde 19. yüzyıl boyunca uluslararası toplumun edindiği tecrübeler üzerine kurulmuş daha ileri bir modeli temsil etmekteydi. Oysa MC dahi ikinci dünya savaşının çıkmasını önleyemeyecek ve dünya 20. yüzyılın ortasında yeniden yıkıcı bir savaşa sahne olacaktı.

Peki, Avrupa eksenli bu gelişmelerde Osmanlı Devleti nerede yer alıyordu? 19. yüzyılda Avrupa merkezli uluslararası düzen kurma arayışlarının Osmanlıya yansımaları ve yeni Türk cumhuriyetine bırakılan diplomatik tecrübe mirası neydi?

Osmanlı devletinin Batılı ülkelerle 17. yüzyıla kadar geliştirdiği hakim ilişki modeli savaş ve fetihtir. İmparatorluk kuruluş ve yükselme devirlerinde topraklarını sürekli olarak Batıya doğru savaşlar yoluyla genişletme politikası izlemiştir. Zaman zaman da Fransa gibi Batılı ülkelere destek vererek Avrupa içi politik mücadelelere müdahale etme gereğini duymuştur. Hatta İngiltere Krallığının İspanyol armadasının saldırısına karşı 16. yüzyılda İstanbul'a mektup yazarak Osmanlı padişahından yardım istediğine ilişkin örnekler de vardır. Bununla birlikte, Viyana Kuşatmasında alınan kötü yenilgi ve içeride başlayan sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle, 1699 Karlofça antlaşması Osmanlı Devletinin Batıyla olan diplomatik ilişkilerinde bir dönüm noktasını oluşturacaktır. Ekonomik, askeri ve siyasi gücü giderek zayıflayan Osmanlı imparatorluğunun her savaştan sonra Batıdaki toprakları küçülecek ve girilen tüm askeri ve siyasi reformlara rağmen bir süre sonra "Avrupa'nın hasta adamı" olarak anılır hale gelecektir.¹⁶

Askeri dengelerin artık Avrupa devletleri lehine değiştiği Osmanlı'nın gerileme ve çöküş döneminde Osmanlı'nın Batıya yönelik temel politikası, Avrupa devletleri arasındaki iç dengeleri ve çıkar çatışmalarını kendini savunma stratejisinin bir parçası olarak kullanması olmuştur.¹⁷ Ancak Osmanlı'nın Avrupa'daki güçler dengesini kendi lehine kullanmaya dayalı *reel politik* güç dengesi siyaseti her ne kadar devletin çöküşünü yavaşlatmışsa da, imparatorluğun zamanla coğrafi olarak küçülmesini ve siyasi olarak da zayıflamasını engelleyememiştir. İmparatorluğun zayıflamasına rağmen ayakta kalmasının te-

---

¹⁶ Hasta adam sözünün ilk kez 1844 yılında Rus Çarı I. Nikolo'nun Londra ziyareti sırasında İngiliz muhataplarıyla konuşmasında kullanıldığı aktarılmaktadır. Bkz. Lord Kinross, *Osmanlı: İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev. Meral Gaspıralı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 492.

¹⁷ Bkz. Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, (3. baskı), İmge Yayınları, Ankara, 2004. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.66.

mel nedeni ise hasta adamın mirasının nasıl paylaşılacağı konusunda büyük güçler arasında uzunca bir süre anlaşma sağlanamamış olmasıydı.

Özelikle 19. yüzyılda Osmanlı devleti İngiltere ve Rusya arasındaki güç mücadelesinden yararlanarak topraklarını korumaya çalışmıştı. Bununla birlikte Osmanlı padişahlarının Avrupa'daki değişen siyasi dengelere uyumu kolay olmamıştır. Örneğin 1793 yılına kadar Osmanlı devleti Avrupa ülkelerine daimi elçiler göndermediği gibi, Batıda olup bitenleri de yakından takip etme; hatta Batının oluşturduğu kurumlara dâhil olma gereği de duymamıştır. Örneğin 1815 Viyana Kongresine davet edildiği halde kongreye temsilci göndermemiştir. Burada Osmanlı'nın bir İslam devleti olarak kendini Batılı Hıristiyan devletlerinden üstün gören anlayışının etkisinin 19. yüzyılın başlarında halen devam ettiğini söylemek mümkündür.¹⁸

Ancak savaşlarda sürekli kan kaybeden devletin var olma krizi derinleştikçe, paradoksal biçimde Osmanlı devlet adamlarının Avrupa'ya yönelik ilgisi de artacak; Osmanlı ülkesinde birlik ve düzenliği sağlayacak ve imparatorluk halkını aynı idealler etrafında buluşturmaya yönelik siyasi-ideolojik aidiyet formları geliştirilmeye çalışılacaktır. Amaç bir yandan Fransız ihtilaliyle başlayan ve Napolyon savaşlarıyla tüm Avrupa'ya yayılan milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı toplumu üzerindeki çözücü etkisine karşı içeride halkların birliğini sağlayacak siyasi bir formül geliştirmek; öte yandan dışarıya karşı da Avrupa ulus devletler çağına ayak uyduracak bir devlet kimliği oluşturmaktır.¹⁹ Bu amaçla sırasıyla önce Osmanlılık ardından İslamcılık ve en sonunda da Türkçülük akımı ortaya atılacaktır. Yine 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı da büyük ölçüde Rusya ve İngiltere gibi güçlü devletlerin Osmanlı iç siyasetine müdahalesini önlemeye matuf diplomatik taktikler olarak planlanmıştır.

Osmanlının dışarıda güçler dengesini gözeten ve içeride reformlara yönelen siyaseti zaman zaman geçici başarılar da doğurmuştur. Nitekim Kırım savaşında Fransa ve İngiltere ile birlikte hareket ederek Rusya'nın Osmanlı toprakları aleyhine izlediği genişlemeci politikaları bir süreliğine engellenmiştir. Dahası, Osmanlı devleti 1856 Paris kongresinde Avrupa Devletler sistemine de dâhil edilmiştir ki, bu Osmanlı hariciyecileri için Osmanlının bir Avrupa gücü olduğunun ispatı olarak görülmüştür.²⁰ Bununla birlikte bu hüküm Os-

---

¹⁸ Şaban Çalış, "The Origins of Modern Turkish Foreign Policy: Ottoman Psychological Background" *Foreign Policy*, No: 3-4, 2001, s.82. A. Nuri Yurdusev (Ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, Palgrave Macmillan, New York, 2004.

¹⁹ Bkz., Çalış, "The origins..", s.90

²⁰ Mustafa Aydın, "Turkish Foreign Policy: A Framework and Anlysis," *Sam Papers*, 2004,

manlı devletinin “içine düştüğü durumu ve zayıflığını” da açıkça ortaya koyuyordu.²¹ Devlet kendi toprak bütünlüğünü artık kendi başına koruyamaz hale gelmişti. Kaldı ki, Kırım harbinin yarattığı siyasi dengeler Osmanlının yapısal zayıflığı nedeniyle sürdürülebilir bir barışı da tesis edememiş; 93 harbiyle birlikte Ruslar İstanbul önlerine (Yeşilköy) kadar gelmeyi başarmışlardır. 1876’da ilan edilen *Kanuni Esasi* ve 1877’deki ilk seçimler, Ruslara yenilen Osmanlının 1878 Berlin Konferansına katılan Avrupa güçlerini etkilemeye yönelik stratejisinin yeni bir parçasıydı. Buna rağmen, cephedeki her yenilgi sonrasında gerçekleşen çok taraflı diplomatik toplantılarda İmparatorluk sürekli olarak siyasi ve ekonomik kayıplara uğruyor ya da uğratılıyordu.

Bu nedenle 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Batıyı dengelemek için yeni bazı siyasi enstrümanları devreye sokmaya çalışıyordu. II. Abdülhamit döneminde izlenen İslamcılık siyaseti ve halifeliğin siyasi bir güç sembolü olarak ön plana çıkarılması, Osmanlı’nın artık güvenini tamamen yitirdiği Batılı ülkelere karşı dünyadaki geniş Müslüman halkları (özellikle İngilizlere ve Ruslara karşı) dengeleyici bir uluslararası stratejik unsur olarak kullanmayı amaçlıyordu. Bu stratejinin Abdülhamit döneminde kısmen başarılı olduğu söylenebilir de, milliyetçilik çağında sürdürülebilir bir dış politika aracı olmadığı Arap topraklarında çıkan isyanlarla çok geçmeden anlaşılacaktır. 20. yüzyılın başında İttihat ve Terakki’nin iş başına gelmesi ile İmparatorluğun siyasi ideolojisi İslamcılıktan Türkçülük eksenine kayacak ve İttihat ve Terakkinin iki lideri olan Enver ve Talat paşalar yeniden büyük Osmanlı hayaliyle İmparatorluğun kaderini Almanların galibiyetine bağlayacaklardır. Ancak Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordularının Çanakkale ve Irak (*Kut’ül Amare*) gibi bazı cephelerdeki parlak zaferlerine rağmen, Osmanlı mağluplar arasında muamele görecektir ve Mondros mütarekesiyle doğal ömrünü tamamlayacaktır.

Savaş sonrasında galip devletlerin öncülüğünde kurulan MC de kendisinden önce Avrupa’da ortaya çıkan yapıların (Viyana Kongresi ve Avrupa Ahengi) devamı olarak görülebilir. Ancak Cemiyet Avrupa’da kalıcı barışı kuramadığı gibi, savaşları önleyici normatif düzenlemeler de getirememiştir. Osmanlı içinse 18 ve 19. yüzyılda Avrupa’da toplanan her uluslararası kongre ya Osmanlı topraklarından bazı parçaların Avrupalı ülkelere terk edilmesi ya da Osmanlı tebaasından bazıları lehine Avrupalı güçlere siyasi ve hukuki ayrıcalıklar tanınmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı diplomatlarında genel anlamda dış dünya ile girilen ittifak ilişkilerine, özelde ise Avrupa merkezli çok

---

Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2004, s.17.

²¹ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*, s. 239.

tarafli diplomatik toplantılara karşı derin bir güvensizlik ve şüphecilik tavrının egemen olduğunu söylemek mümkündür.²² Siyasal kültürümüzde yer edinen “cephede kazanıp, masada kaybetmek” sözü bir anlamda 200 yıllık bir diplomatik tecrübenin özünü yansıtmaktadır.

2. Kuruluş Yıllarında Yeni Türk Cumhuriyetinin Uluslararası Örgütlerle ilişkisi

Yıkılan Osmanlı imparatorluğunun toprakları üzerinde yeni bir ulus devlet olarak ortaya çıkan modern Türkiye Cumhuriyetinin dış politikası üzerinde bir yandan Osmanlının siyasi mirasının etkileri görülürken, öte yandan kurtuluş savaşı şartlarının ve Cumhuriyeti kuran yeni siyasi elitlerin izleri görülür. Bu dönemde Osmanlının Batıyla olan tecrübesi asker ve sivil diplomatların hafızlarında oldukça tazedir. Batılı sömürgeci güçlerin Mondros ve Sevr Antlaşmaları ile Osmanlıya dayatmak istedikleri siyasi çözüm başarılı bir toplumsal direniş ve kurtuluş savaşıyla boşa çıkarılmıştır.

Savaş sürecinde Anadolu hareketinin başında bulunan Mustafa Kemal, Samsun’dan başlayan yürüyüşünde Amasya tamiminde, Erzurum ve Sivas kongrelerinin sonuç belgelerinde ve ardından ilan edilen *Misak-Milli* belgesiyle giderek netleşen bir şekilde hem savaşın amacını “tam bağımsızlık”, hem de yeni devletin biçimini “ulus devlet” olarak ortaya koymuştur. Örneğin Sivas kongresinde Wilson Prensipleri temelinde bir Amerikan mandası reddedilmiş; son Osmanlı Mebuslar Meclisinde kabul edilen *Misak-ı Milli* ile de yeni kurulacak devlet için son derece realist bir siyasi coğrafya (ülke) tanımı yapılmıştır. Savaş sonunda imzalanan Lozan Antlaşması ile yeni Türkiye Cumhuriyetinin varlığı, bağımsızlığı ve egemenliği uluslararası (Batılı devletler) toplum tarafından resmen tanınmıştır. Bununla birlikte Lozan Antlaşmasıyla çözülemeyen bazı ihtilafli konularda (Musul sorunu gibi) Ankara hükümeti henüz üyesi dahi olmadığı MC’nin siyasi ve diplomatik rolünü kabul etmek zorunda kalmıştır ki, bu Mustafa Kemal ve İsmet İnönü’nün dış politika anlayışındaki realist ve pragmatist yaklaşımından kaynaklanmaktaydı.

İki savaş arası dönemde yeni kurulan Cumhuriyetin dış politikasını ve bu çerçevede uluslararası ittifaklara yönelik bakışımı onar yıllık iki alt döneme ayırarak incelemek mümkündür. 1922–1932 döneminde Ankara hükümeti içeride kendi gücünü ve egemenliğini, dışarıda ise bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü pekiştirmeye yönelik politikalara odaklanmıştır. İkinci on yılda ise, içeride köklü siyasi reformlar yoluyla ulus devlet kimliğini pekiştiren Türki-

---

²² Aydın, *Turkish Foreign Policy...*, s. 20.

ye'nin yeni kurucu elitleri, Avrupa'da yükselen yayılcı faşizme ve yaklaşan yeni savaşa karşı ülkenin doğusundaki ve batısındaki ülkelerle güvenlik eksenli ittifak ilişkilerini geliştirmeye çalışmışlardır.

Atatürk dönemi dış politikasının temelinde yeni ulus devletin bağımsızlık ve egemenliğinin sağlanması vardır. Kurtuluş Savaşı, çöküş döneminde cephede sürekli kaybeden Osmanlı'nın aksine Türk halkının Batılı emperyalist devletlere karşı uzunca bir dönemdir kendi gücüyle kazandığı en önemli ve tek kesin zaferi temsil eder. Bu zafer Lozan'la birlikte hukuki bir belgeye bağlanarak uluslararası topluma da kabul ettirilmiştir. Böylece yeni ulus devlet hem askeri anlamda hem de hukuki anlamda diğer ülkelerle eşit şartlarda ilişki kuracak bir siyasi güven ve psikolojik zemin yakalamıştır. Yeni liderliğin tek amacı, Türkiye'yi yeniden uygar dünyanın eşit ve saygıdeğer bir üyesi haline getirmektir.²³ Atatürk'ün *Yurtta Sulh, Cihanda Sulh* sözü onun tam da böyle bir *realist* dış politika vizyonunu yansıtmaktadır.

İlk on yıllık dönemde Ankara, başta Musul sorunu olmak üzere Lozan'da ihtilafı bırakılan bazı kritik dış politik sorunlarını milli çıkarlar temelinde ve pragmatik bir biçimde çözmeye çalışacaktır. Burada Atatürk dönemi dış politikasını analiz etmekten çok, yalnızca çalışmanın konusunu oluşturan uluslararası örgütlerle ilişkisine değinilecektir. Yukarıda belirtildiği gibi, hemen hepsi Osmanlı kurumlarında yetişen yeni Türk diplomatları ve yöneticileri çok taraflı diplomasiye-*Lozan Barışına rağmen*-şüpheyle yaklaşıyordu. Uluslararası barışı koruma adına kurulan MC'nin ilkeleri ile yeni Türk devletinin egemenliğe saygı ve karşılıklı çıkar temelli dış politika yaklaşımı aslında büyük ölçüde örtüşüyordu. Hatta denebilir ki, Atatürk'ün giriştiği Batılılaşmaya yönelik radikal reformların mantıksal sonucu da Türkiye'nin Batılı kurumlarla birlikte hareket etmesini gerektiriyordu. Ancak Lozan görüşmelerine kadar Türkiye MC'ye üyelik konusunda hiçbir niyet beyan etmemiştir. Yalnızca Atatürk Mart 1924'deki bir konuşmasında Türkiye'nin ileride bu örgüte üye olabileceğinden söz etmiştir.²⁴

Buna rağmen 1933'e kadar Türkiye'nin MC'ye siyaseten uzak durmasının birkaç nedeni vardır. Öncelikle MC tüm bağımsız ülkelerin üyeliğine açık olması anlamında evrensel bir örgüt görüntüsü verse de, aslında Birinci Dünya Savaşının galip devletlerince kurulan *Batılı* bir örgüttü. Öte yandan eski Osmanlı topraklarının Ortadoğu'daki önemli bir bölümü hala büyük güçlerin

²³ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi*, s. 322.

²⁴ Bu konuda bkz. Özden Zeynep Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", içinde F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, (2. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2001, ss.71-100.

manda yönetimi altında tutulmaktaydı. Bu şekliyle MC, 19. yüzyıldaki klasik sömürgecilik anlayışının yeni dönemde hukuken meşrulaştırılmasını sağlayan uluslararası bir örgüt olarak görülüyordu. İlkesel olarak salt Batının çıkarlarına hizmet eden bir örgüte üye olmak, emperyalizme karşı başarılı bir mücadele veren yeni Türkiye'nin tam bağımsızlıkçı ve tarafsız dış politikasına pek uygun düşmüyordu. Nitekim Mustafa Kemal daha 1924'te örgütün büyük güçlerin elinde bir araç olmaması gerektiği uyarısını yapmıştı.²⁵

Türkiye'nin MC'ye üye olmasını engelleyen başka gerekçeleri de vardı. En önemlisi ise henüz NATO gibi ortak güvenlik garantisi sağlayan uluslararası örgütün olmadığı bir dönemde Türkiye güvenlik politikalarını ancak ikili anlaşmalarla sağlıyordu. Türkiye, o dönemde henüz Batılı ülkelerce resmen tanınmayan doğu komşusu Sovyetler Birliği ile kurtuluş savaşı sırasında başlayan dostluk ilişkileri çerçevesinde 1925 yılında bir Saldırmazlık Paktına imza atmıştı. MC'ye üye olmak, bu örgütün doğal lideri olan İngiltere, yani Batı bloğuna dâhil olmak demektir ve Türkiye Sovyetler Birliğiyle bu konuda bir anlayış birliğine varmadan MC'ye tam üye olmak istemiyordu. Dahası, Lozan'da MC'ye havale edilen Musul Sorunu MC bünyesinde kurulan bir komisyon tarafından incelenmiş ve Türkiye-Irak sınırı MC'nin siyasi kararıyla Türkiye aleyhine sonuçlanmıştı. İçeride Şeyh Sait isyanı gibi siyasi sorunlarla uğraşan Türkiye, İngilizlerle yeni bir savaşı göze alamadığından; Musul sorununu Cemiyetin vermiş olduğu karar doğrultusunda bu ülkeyle imzaladığı bir anlaşmayla (1926) İngilizlerin lehine çözmek zorunda kalıyordu. MC'nin Musul konusunda Türkiye aleyhine verdiği bu siyasi karar, Türkiye'nin örgüte uzun süre mesafeli durmasının asıl nedenlerinden biriydi. Zira *Misak-ı Milli*'nin bir parçası olduğu halde ülke toprakları dışında bırakılan Musul bugün bile Türk halkı arasında heyecan yaratacak kadar sıcak bir siyasi tartışma konusudur ve her hatırlanışında İngilizlerin uyguladığı acımasız güç politikası ve ince diplomatik taktikleri çağrıştırmaktadır.²⁶

Türkiye'nin MC'ye bakışımı etkileyen başka sorunlar da vardı. Bunlar Lozan anlaşmasında üzerinde tam uzlaşılmayan Hatay sorunu ve Osmanlı'nın Fransa'ya olan devlet borçları ile Yunanistan ile yürütülen nüfus mübadelesi ya da *etabil* meselesidir. Hatay konusu 1936'ya kadar MC içinde ve ikili görüşmelerle sürüncemede kalırken, Osmanlı Borçları konusu da önce MC'ye gelmiş ardından da yine yapılan ikili bir anlaşmayla 1928 yılında borçların yeniden yapılandırılması suretiyle çözülmüştür.

²⁵ Alantar, "Türk Dış Politikasında..", s. 86.

²⁶ Konunun güncel ve tarihsel bağlamıyla tartışılması için bkz. Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008 (Özellikle sayfa 457-493 arası).

Bir diğ er ihtilaf lı konu da nüfus mübadelesiydi. Kurtuluş savaşı sonras ında Türk ve Yunan hükümetleri arasında 30 Ocak 1923'te Türkiye'deki Rum ve Yunanistan'daki Türk nüfusun karş ılıklı olarak değış imini öngören bir nüfus mübadelesi anlaşması imzalanmış tı. Ancak antlaşmanın ikinci maddesine göre İstanbul'daki Rumlar ve Bat ı Trakya'daki Türk nüfus bu antlaşmadan istisna tutulmuş tu. Bu antlaşmanın uygulamas ı sırasında karş ılaşı lan en büyük sorun ise İstanbul'da yerleş ik (*etabil*) Rum nüfusun nasıl belirleneceğ iydi. Türkiye yerleş ik nüfusun Türk yasalarına göre belirlenmesi gerektiğ ini savunurken, Yunanistan Mondros mütarekesi öncesinde İstanbul'da bulunan tüm Rumları istisna tutmak istiyordu. Sonuç ta Yunanistan konuyu, Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, 1924 yılında MC Konseyinin gündemine taşıdı. Konsey konuyu Daimi Adalet Divanına danışmış ve Divan da anlaşmadaki yerleş ik (*etabil*) meselesini Yunanistan'ın görüşlerine oldukça paralel biçimde ve Türkiye aleyhine yorumlamış tır. Nüfus mübadelesi konusu farklı boyutlarıyla izleyen yıllarda da defalarca MC gündemine gelmiş ve ancak ikili görüşmeler yoluyla 1930 yılında (*etabil* konusu ise 1933'te Ankara'da imzalanan ayrı bir ikili anlaşmayla) nihai çözüme kavuşturulabilmiş tir.²⁷

Görüldüğü gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni Türkiye rejiminin karş ılaşt ığı pek çok uluslararası sorunun aş ılmasında Batılı siyasi kuruluş lar ve özellikle MC sürekli olarak Türkiye'nin beklentileri ve çıkarları aleyhine kararlar almış tır. Oysa Türkiye emperyalizme karşı verdiğ i savaştan sonra kendi iç siyasi yapısını Batılı tarzda reforme etmiş tir. Saltanat ve hilafetin kaldırılması, medreselerin kapatılması ve eğitim reformu ile ş apka kanununa kadar siyasal kurumların ve sosyal hayatın köklü değış ikliklere uğ ratılmasına rağmen, Batılı devletlerin Türkiye'ye bakış ında Osmanlı dönemine göre gözle görülür bir değış iklik yoktur. Türkiye hala doğ ulu bir devlet olarak görölmektedir.

Bu dönemde Yalnızca bir uluslararası hukuk davası Türkiye lehine sonuçlanmış tir. Literatürde Bozkurt-Lotus davası olarak bilinen ve Türkiye lehine sonuçlanan bir davadır. 1926 Ağ ustosunda Midilli adası yakınlarında Bozkurt adlı Türk gemisi ve Lotus adlı bir Fransız ş ilebi çarpış mış ve Türkiye her iki geminin kaptanını hapse mahkûm etmiş tir. Bunun üzerine Fransa bu konuda Türkiye'nin yetkisiz olduğı gerekçesiyle Türkiye'nin de onayıyla konuyu Lahay Adalet Divanına götürmüş tür. Divan 7 Eylül 1927 tarihinde verdiğ i kararda Türkiye'yi haklı bulmuş tur. Akyol'un da belirttiğ i gibi, bu olay "Kemalist

---

²⁷ Bkz. Alantar, "Türk Dış Politikasında..", s. 72-77.

rejimde Batılı uluslararası kurumlara şu veya bu ölçüde bir güven” yaratan neredeyse tek örnek olacaktır.²⁸

Yeni devletin bağımsızlığının ilk yıllarında karşılaştığı önemli siyasi sorunlarının çözümünde MC içindeki diplomasinin cesaret verici olmamasına rağmen, Türkiye 1932’de Cemiyete üye olmuş; hatta çevresindeki ülkelerle Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi ittifakların kurulmasına önderlik etmiştir. Bu gelişmeler Atatürk’ün tam bağımsızlık düşüncesiyle çelişmez miydi?

Türkiye’yi MC üyeliğine götüren ve yeni ittifaklara sürükleyen en önemli neden 1930’lar Avrupa’ında değişen güç dengeleri ve buna bağlı olarak yaklaşan savaş tehlikesiydi. Bilindiği gibi MC Amerikan Başkanı Wilson’un barış ve demokrasi ideallerini esas alan düşünceleri temelinde şekillenmiş ve savaşları önleyecek evrensel bir örgüt olarak tasarlanmıştı. Ancak gerek Wilson’un seçim yenilgisi gerekse Amerikan halkının izolasyonist eğilimleri nedeniyle Amerikan kongresi MC misakını onaylamadığı için, savaş sonrasında ABD MC’ye hiçbir zaman tam üye olamamıştır. Avrupa’nın iki büyük gücü olan Fransa ve Almanya arasında da MC’den beklenen misyon konusunda uzlaşmazlık vardır. Fransa MC’yi savaştan hemen sonra imzalanan ve Almanya’yi Avrupa güçler dengesi içinde tamamen pasifize eden Versay antlaşmasıyla kurulan yeni düzeni sürdürmenin bir aracı olarak görürken, İngiltere ise MC’yi Almanya’yi da içine alacak bir diyalog ve uzlaşma zemini olarak görüyordu.²⁹ Ancak savaş sonrasında Almanya kısa sürede toparlanarak, önce MC üyesi olmuş ardından da Avrupa’daki stratejik dengeleri değiştirecek kadar güçlenmiştir. Üstelik Almanya’da 1933 yılında yapılan seçimlerde Faşist lider Hitler işbaşına gelmiştir. Bu arada Avrupa’nın bir diğer büyük ülkesi olan İtalya’da da Mussolini işbaşındadır ve Akdenizi bir İtalyan gölü haline getirmek istemektedir.

1930’larda Avrupa ülkeleri yeniden ayrılmaya başlamıştı. Bir yanda, Faşist İtalya ve Nazi Almanyası ile Arnavutluk ve Bulgaristan gibi ülkeler uluslararası sistemde ve mevcut ülke sınırlarında yeni düzenlemeler istemekteydi ki, bunlara “revizyonist ülkeler” deniliyordu. Diğer tarafta ise İngiltere, Fransa, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya gibi ülkeler ise mevcut siyasi şartların korunmasını istiyorlardı ki, bunlara da “statüko güçleri” adı veriliyordu. Bu uluslararası kutuplaşmada Türkiye doğal olarak kendini statüko güçleri-

---

²⁸ Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, s. 504. Konunun siyasi ve hukuki boyutlarıyla ele alındığı bir inceleme için bkz. Enver Bozkurt (Yayına hazırlayan), *Bozkurt Lotus Davası*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2003.

²⁹ Oral Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, (3. baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 61.

ne yakın hissediyordu.³⁰ Türkiye böyle bir siyasi ortamda stratejik bir karar vermek durumundaydı: Ya Kurtuluş savaşından beri iyi ilişkiler içinde bulunduğu Sovyetler Birliği ile daha fazla yakınlaşarak Avrupa merkezli tehlikelere karşı tarafsız kalacak; ya da Batı bloğu içinde kendisine müttefikler arayacaktı. Atatürk gibi kendisini Batılılaşmaya adayan ve ülkesinde köklü reformlara imza atan bir devlet adamının siyasi tercihi, İngiltere'yle yakınlaşmak ve uluslararası toplumun ağırlıklı olarak temsil edildiği MC'ye girmek şeklinde olacaktır.

Ancak Türkiye yine de Sovyetlerle ilişkilerine de özen gösteriyordu ve MC üyeliği için Sovyetlerin diplomatik onayını da alarak hareket etmek istiyordu. Zira 1929'da imzalanan bir protokole göre, "tarafardan biri komşularını ilgilendiren siyasi taahhütlere girerken diğerinin onayını alacaktı."³¹ 1930 yılından itibaren İngiltere Türkiye'ye Cemiyete üye olması için baskı yapmaya başlamış, Ancak Türkiye Sovyet faktörü nedeniyle işi geciktirmiştir. Hatta 1931'de Türkiye MC'ye kendisine ancak Konseyde daimi üyelik hakkı verilirse üye olabileceğini açıklamıştır. Sonuçta MC toplantısında İspanya'nın önerisi ve Yunanistan'ın da aktif desteği ile verilen bir önerge kabul edilerek, Türkiye 1932 yılında resmen Cemiyet üyeliğine davet edilmiştir. TBMM de 9 Temmuz 1932'de toplanarak, MC'ye üyelik davetinin kabul edildiğini belirten bir karar almıştır. Üyelik sonrasında Türkiye Cemiyet içinde oldukça aktif roller de üstlenmiştir. Bu çerçevede 1934 yılında Cemiyetin en önemli organı olan Konsey'de geçici üyeliğe seçilmiş ve izleyen yıllarda Türkiye'nin hayati dış politika gündemi haline gelecek olan Boğazlar meselesinin ve Hatay sorunun çözümünde MC içindeki konumunu aktif biçimde kullanmıştır.

Öte yandan Mustafa Kemal Avrupa'da yaklaşan yeni bir savaşa karşı da tedbirler almaya başlıyordu. Bu amaçla 1930'dan başlamak üzere Atina, İstanbul ve Bükreş'te Balkan Konferansları düzenlenmiştir. Ardından da 9 Şubat 1934'de anti-revizyonist dört Balkan ülkesi (Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya) arasında savunma amaçlı bir Balkan Antantı kurulmuştur. Diğer yandan Türkiye Mussolini'nin "İtalya'nın geleceğinin Asya ve Afrika'da" olduğunu söylemesinden sonra doğusundaki ülkelerle de ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla Avrupa'da yeni bir savaşın çok yaklaştığı bir dönemde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937'de Sadabat Paketi imzalanmıştır.

---

³⁰ Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, s. 503.

³¹ Alantar, "Türk Dış Politikasında..", s. 85.

Sonuç olarak Türkiye, Lozan Antlaşmasından arda kalan sorunlarını çözdükten ve içeride ulusal bütünlüğünü ve iç güvenliğini sağladıktan sonra, 1930'larda belirmeye başlayan Avrupa'daki yeni kutuplaşmada kendisini Fransa ve İngiltere'ye daha yakın bulmuş ve izlenen ince diplomasiyle 1932'te MC'ye üye olunmuştur. Avrupa kurumları içindeki yeni konumu Atatürk ve İnönü ikilisine Balkan ve Sadabat Paktı gibi yeni ittifak ilişkileri kurmada diplomatik manevra alanı da yaratmıştır. Bu stratejik tercih aynı zamanda Türkiye'ye Boğazlar ve Hatay konusunun Türkiye'nin istediği şekilde çözümlenmesi konusunda uluslararası toplumun kritik desteğinin alınmasını da garantilemiştir.

3. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye: Tam Batılılaşma

3.1. Savaş Diplomasisi ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşı başlamadan kısa süre önce Atatürk vefat etmiş ve İnönü Cumhurbaşkanı seçilmişti. Kurtuluş savaşında Batı cephesi komutanlığı, Lozan heyetine başkanlık ve Atatürk döneminde Başbakanlık yapmış tecrübeli bir devlet adamı olan İsmet İnönü Osmanlı diplomasisinin tüm ihtiyatlılığını şahsında toplayan, katı bir realistti. Genç Türkiye'nin lideri olarak İnönü özünde Batı yönlü bir politika izliyor görüntüsü vermekle birlikte, İttihat ve Terakkinin Birinci Dünya Savaşında yaptığı hatayı tekrarlamak istemiyordu. Türkiye yeni bir savaşa hazır değildi ve İnönü Atatürk'ün barışçı dış politika mirasını devam ettirmekten yanaydı.

Aslında Türkiye II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, siyasi ilişkiler geliştirmek istediği Rusya ile ittifak kurmaya çalıştığı İngiltere ve ticari müttefiki Almanya arasında kalmıştı. Bu durumda Türkiye için en uygun yol her türlü siyasi baskıya rağmen savaşan devletler arasında tarafsız kalmaktı. Ancak o dönemde tam tarafsızlık kolayca yürütülebilecek bir diplomatik yol değildi. Bu nedenle Türkiye, temel stratejisini "savaş dışı kalmak" olarak belirledi.³² Nitekim İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesinden sonra İngiltere ve Fransa Türkiye'ye 13 Mart 1940'da, 15 Nisan 1939 tarihli ön antlaşmayı hatırlatarak kendi yanlarında savaşa katılma talebinde bulundular. Türkiye bu talebe karşılık 19 Ekim 1939'da Ankara'da imzaladıkları protokolün ikinci maddesinde yer alan "Sovyetlerle savaşa yol açabilecek hiçbir eyleme katılmama" maddesini ileri sürerek savaşa giremeyeceğini bildirdi.³³ Türkiye'nin çekincesine

³² Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 394.

³³ Selim Deringil, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 114.

neden olan asıl gelişme Rusya'nın Ağustos 1939'da Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalamış olması ve Türkiye'nin de Sovyet tehdidinden emin olamasından kaynaklanıyordu.³⁴

Türkiye endişelenmekte pek haksız da sayılmazdı. Çünkü Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotof'un Almanlarla yaptığı görüşmelerin çoğunda Boğazlar meselesi gündeme gelmişti. Nitekim, 10 Kasım 1940'da Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papan, Rusya'nın Boğazlarla ilgili taleplerine değinirken "Türkiye için Boğazlar üzerinde egemenlik haklarının korunması bir ölüm kalım meselesidir... Ancak Montreaux Antlaşmasının bazı maddelerinde tadilatların yapılmasının düşünülebileceğini" söylemişti.³⁵ Yirmi yıllık bir süre için imzalanan 1925 tarihli Türk-Sovyet dostluk antlaşmasına rağmen İnönü'nün temel korkusu bir Alman işgali karşısında Sovyet ordusu tarafından kuzeyden de kurtarılmak, yani işgal edilmektir ki bu ihtimal Türkiye'de ciddi bir Polonya sendromu yaratıyordu. Bu olasılıktan dolayı İnönü'nün amacı savaş boyunca "Sovyet karşıtı gözükmeden Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak müttefik garantilerini sağlamak olmuştur."³⁶ Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Almanya büyükelçisi Von Papan'e Türkiye'nin pozisyonunu şu cümlelerle özetliyordu: "Dış politikamızın amacı, kendi başımıza karar yetkimizin sonuna kadar korunmasıdır. Kesinlikle inanıyorum ki savaşa girerek kendi kendimize karar verme yetkimizi yitiririz."³⁷

3.2. Savaş Sonrası: Denge Oyunundan Batıyla Entegrasyona

Türkiye MC'nin etkisini tamamen yitirdiği ve büyük güçler arası hegemonya mücadelesinin uluslararası sistemi anarşiye çevirdiği bir sıcak çatışma ortamında açık bir saldırıya maruz kalmadıkça savaşmak veya kayıtsız şartsız ittifak ilişkisine girmek istemiyordu. Ancak savaşan taraflarla da sınırlı ittifak ilişkilerini sürdürüyordu. İnönü, savaşın başından sonuna kadar tam bir "denge oyunu" oynamış, bir yandan savaş boyunca ABD-İngiltere gibi Batılı güçlerin, öte yandan Sovyetler Birliğinin ve dahası Hitlerin Türkiye'yi sıcak savaşa çekme politikalarına çeşitli diplomatik manevralarla karşı koymuştur. Ancak bu savaş dışı kalma politikası 1944'e gelindiğinde Türkiye'yi yapayalnız ve korumasız bırakacaktır. Türkiye Batı için güvenilmez bir ortak, Sovyet-

³⁴ İkinci dünya savaşı sırasındaki Türk Sovyet ilişkileri için bkz. Yaşar Semiz ve Birol Akgün, "Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri", *S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007.

³⁵ Hüsrev Gere, *Harb İçinde Almanya (1939-1942)*, ABC Yayınları, İstanbul, 1994, s. 163.

³⁶ Mustafa Aydın, "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2" içinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 475.

³⁷ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 5.

ler Birliği içinse uluslararası güvenceden yoksun, toprakları paylaşılmaya hazır zayıf bir komşu ülke olarak algılanacaktır. Nitekim 1945'teki Yatra ve Potsdam konferanslarında Stalin açıkça Montreaux Boğazlar rejiminin Rusya lehine revizyonunu isteyecektir ki, 1945-1947 dönemi Türkiye'nin uluslararası politika-kada kendisini en yalnız ve belki de en güvensiz hissettiği dönem olacaktır. Yeniden nükseden Rus fobisi Türkiye'yi Soğuk Savaşın başında geri dönölmez biçimde Batı ile entegrasyon arayışına sevk edecektir.

1945 sonrası dönem bir anlamda 1856 şartlarının geri dönmesidir. İki kutuplu dünyada Türkiye gönüllü ve isteklice hiçbir maliyet hesabı yapmadan ABD öncülüğünde kurulacak olan Batı bloğunun içinde yer alacaktır. Bunun ilk işaretlerini 1944'te görmek mümkündür. Savaş sonrasında MC yerine kurulacak yeni bir uluslararası kuruluşun temelleri büyük güçler arasında sürdürülen toplantılarda genel hatlarıyla kararlaştırılmıştı. Türkiye savaşın artık Almanların yenilgisiyle sonuçlanacağını anladığında, 1939 tarihli İngiliz, Fransız ve Türkiye arasındaki ittifak antlaşmasını canlandırmak istedi. Ancak İngilizler ve ABD Türkiye'den Almanya ile işbirliğini ve ticaretini tamamen kesmeden bunun mümkün olmayacağını ilettiler. Bunun üzerine Türkiye 2 Ağustos 1944 tarihi itibarıyla Almanya ile ilişkilerini keseceğini müttefiklere bildirdi. Bu arada 1944 yazında Sovyetler Birliğinin Romanya ve Bulgaristan'a girmesi Türkiye'nin kaygılarını hat safhaya çıkaracaktır. 4 Şubat 1945'te toplanan Yatra Konferansında bir araya gelen galip güçler, BM'nin kuruluşunun görüşüleceği San Fransisco Konferansına yalnızca Almanya ve Japonya ile savaşan ülkelerin davet edileceğini açıkladılar. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'te bu ülkelere savaş ilan etti. Böylece savaş sonrası kurulan ilk örgüt olan BM'ye kurucu üye olabilmenin şartını yerine getirmiş oluyordu.³⁸

Savaş bittiğinde BM kurulmasına rağmen Sovyetler Birliği bir yandan doğu Avrupa'ya doğru genişlerken, öte yandan 19. yüzyıldaki Çarlık Rusyasının Akdeniz'e inme politikalarına geri döndüğünün işaretlerini veriyordu. Nitekim Sovyetler Birliği Türk-Rus ilişkilerinin temelini oluşturan ve 20 yıllığına imzalanan 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının, uluslararası ilişkilerde savaş sırasında meydana gelen köklü değişiklikler nedeniyle yenilenmeyeceğini Türkiye'ye bildirdi. Bunun üzerine 7 Haziran 1945 tarihinde Moskova'da Molotof'la görüşen Türk Büyükelçisi Selim Sarper, Rusya'nın Boğazlardan geçiş rejimini düzenleyen Montreaux Antlaşmasında revizyon istekleri olduğunu ve doğu sınırında da bazı düzenlemeler talep ettiğini uzun

---

³⁸ Aydın, "Savaş Kaosunda...", s. 472.

bir telgrafla Ankara'ya bildirdi.³⁹ Durumun ciddiyeti Sovyetler Birliğindeki bazı gazetelerde Türkiye aleyhine yayınların artmasından da anlaşılıyordu. Ankara için yapılacak şey iç ve dış politikada köklü reformlar yaparak Batıya yönelmek ve böylece Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını "kızıl tehlikeye" karşı garanti altına almaktı.

Savaş sonrasındaki uluslararası politikada ortaya çıkan yeni dengelerin Türkiye açısından anlamı adeta "Kırım Savaşı parametrelerinin geri dönüşüydü."⁴⁰ Toprak bütünlüğünü korumak adına artan Sovyet tehdidi ancak yükselen yeni blokla işbirliği yapılarak dengelenebilirdi. Benzer tarihsel paralelliği kuran Yurdusev, 1855 yılında Paris Konferansına katılan Ali Paşa'nın Osmanlı'nın isteklerini sıralarken Osmanlı devletinin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün Batılı devletlerce garanti edilmesini, İmparatorluğun Avrupa ahengine alınmasını ve Osmanlı'nın Avrupa'nın *eczay-i mütemmimesinden* (ayrılmaz unsurlarından) olduğunun vurgulanmasını talep etmişti.⁴¹ O günün şartlarında Osmanlı diplomatları devletin bekasını Avrupa kurumları ile bütünleşmede görmüşlerdi ve aynı istek ve beklentiler 1945 sonrasında Türk hariciyesinde de belirgin biçimde gözleniyordu. İnönü'nün yeni kurulmakta olan liberal demokratik değerlere bağlı Batı bloğunun içinde yer almak uğruna CHP'nin iktidar tekelinden vazgeçerek çok partili demokrasinin yolunu açması ile 1856 Islahat Fermanı'nın ilanı arasındaki benzerlik de oldukça anlamlıdır.

Türkiye'nin haklı kaygılarının arttığı bir ortamda, ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda bir dünya barışı (*Pax Americana*) kurmaya yönelik küresel ve bölgesel kuruluşlara öncelik vermesi Washington ve Ankara'yı hızla birbirine yaklaştırmıştır.⁴² Cumhuriyetin ilk 20 yılında izlenen "tarafsızlık" politikasından, 1945 sonrasında görece daha aktif ve "köktenci bir Batı taraftarlığına" dayanan dinamik dış politikaya kayış, dönemin siyasi elitlerince bir tercih olmaktan çok stratejik bir zorunluluk olarak görülüyordu.⁴³ George Kennan'ın kavramsallaştırdığı üzere, Sovyet Komünizminin yayılmasını önlemeyi amaçlayan Amerikanın çevreleme politikasında Türkiye ABD'nin Orta-

³⁹ Bkz. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: 2. Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

⁴⁰ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 71.

⁴¹ A. Nuri Yurdusev, "Avrupa'yı Kurmak, Türkiye'yi İdare Etmek ve Tarihin İpoteğinden Kurtulmak", içinde Ş. H. Çalış, İ. D. Dağı ve R. Gözen, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Liberte Yayınları, Ankara, s. 164.

⁴² Ramazan Gözen, "NATO: ABD Patentli Savunma Örgütü" içinde Ş. H. Çalış, B. Akgün ve Ö. Kutlu (Ed.), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 175.

⁴³ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, (2. Baskı), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayını, Ankara, 2001, s. 37.

doğu bölgesindeki en yakın müttefiki olacaktır. Marshall yardımı ve Truman Doktrini Türkiye'nin ABD vasıtasıyla Avrupa Kurumlarına üyeliğe kabulünü hızlandıracaktır. Öte yandan Türkiye savaş sonrasında ABD'nin öncülüğünde küresel ölçekte kurulan tüm ekonomik ve mali düzenlemelere de aktif biçimde katılmıştır. Bu çerçevede Türkiye BM sisteminin ekonomik ve mali ayağını oluşturan Dünya Bankası ve IMF'nin kuruluşunu destekleyecektir. Avrupa'da ise, ABD'nin çöken Avrupa ekonomilerini ayağa kaldırmak için başlattığı Marshall yardımlarının dağıtımına yardımcı olmak amacıyla kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütünün (OECE 1960'tan sonra OECD) üyesi olacaktır (1948). Ardından 1949 yılında Avrupa'da demokrasi ve insan haklarını geliştirmek amacıyla kurulan (1949) Avrupa Konseyinin de kurucuları arasında yer alacaktır.

Bununla birlikte Türkiye'nin çok istediği halde kurucu üye olamadığı örgüt şüphesiz Atlantığın doğusundaki ve Batısındaki ülkelerin kolektif güvenliğini garanti altına almak için oluşturulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütüdür (NATO).⁴⁴ Türkiye'nin NATO hazırlık çalışmalarına katılma isteği 1948 Kasımında Amerikan ve İngiliz büyükelçileri tarafından "coğrafi" nedenlerle nazikçe reddedilmişti. Bunun üzerine Türkiye NATO ile bağlantıyı sağlamak adına bir Akdeniz Paktına sıcak bakmış; ancak İtalya'nın 1949'da NATO'ya davet edilmesi Türkiye'de şok etkisi yaratmıştır. Çünkü bu, Türkiye'nin bölgede Sovyet tehdidiyle baş başa bırakılması demektir.⁴⁵ Tartışmalar devam ederken 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimlerden büyük bir zaferle çıkan Demokrat Parti (DP) iktidara gelmişti. DP liderliği için siyasi ve ideolojik anlamda Komünizm en büyük tehditti ve bu tehlikeyi bertaraf etmek için mümkün olan her şey yapılmalıydı. Nitekim 2 Haziran 1950'de güvenoyu alan Menderes hükümeti, 18 Temmuz 1950'de herkesi şaşırtacak şok bir karar alarak BM kararları çerçevesinde Güney Kore'ye 4500 kişilik bir askeri birlik göndereceğini açıkladı.⁴⁶ Bağcı'nın belirttiği gibi, Türk tarihinde bu karar "istisnai" bir durumu ifade ediyordu ve bu cesaretli kararın en önemli nedeni Türkiye'nin komünist tehlikeyle küresel mücadelede ne kadar kararlı olduğunu ispat ederek ABD ve Avrupa kamuoyunu Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda ikna etmekte.

---

⁴⁴ Türkiye'nin NATO'ya yönelmesinin ana nedeni iki kutupluluğun doğuşuyla BM'nin bir güvenlik örgütü olarak anlamını yitirmesidir. Bkz. Funda Keskin, *Birleşmiş Milletler ve Türkiye: Uluslararası Barış ve Güvenliğe İlişkin Sorunlar*, Ankara: Ekin Yayınları, 2005, s.7.

⁴⁵ Bağcı, *Türk Dış Politikasında*, s. 11.

⁴⁶ Bağcı, *Türk Dış Politikasında*, s. 20.

Nitekim Kore savaşında gösterdiği cesaret ve kararlılıkla ABD'yi ve müttefiklerini etkileyen Türk askerinin başarısından sonradır ki, Türkiye 1952 yılında NATO üyeliğine kabul edilecektir. İlginç olan TBMM'de yapılan oylamada NATO aleyhine bir tek oy dahi kullanılmamasıdır. Kuşkusuz Türkiye'nin NATO'ya kabulü DP açısından bir dış politika başarısı olarak addedilmekteydi. Zira Türkiye'nin NATO konusunda bu kadar ısrarcı olmasının üç temel nedeni vardı: Güvenlik ihtiyaçları bakımından ABD'nin etkin garantisini arkasına almak, Amerika ve diğer müttefik Avrupa ülkelerinden ekonomik kalkınma konusunda destek sağlamak ve siyasi açıdan Türkiye'nin Batılılaşmasına ivme kazandırılmasıdır.⁴⁷

Gerçekten de Bayar-Menderes ikilisi için genelde Batının, özelde ise ABD ve NATO'nun çıkarları Türkiye'nin ulusal çıkarları ile eşit görülmüştür. Nitekim Menderes 1950'li yıllarda Balkanlarda ve Ortadoğu'da ABD ve İngiltere destekli tüm ittifak çabalarında öncü rolü oynamıştır. Bu politikanın bir sonucu olarak Türkiye Sovyetler Birliğinin Türkiye'nin doğusundan (İran-İrak-Pakistan) ve Batısından (Balkanlar) kendisini çevrelemesini önlemek için, Amerikanın çevreleme politikasının gönüllü bir savunucusu ve önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu çerçevede Balkan Paketi (1953) ve Bağdat Paktının (1955) kuruluşunda öncü roller üstlendi. Hatta öyle ki, 1955'teki Bağlantısızlar Hareketinin Bandung Konferansı Batı yanlısı Türkiye ile bağımsızlıkçı Nehru arasında bir düello şeklinde geçmiş; Nehru Türkiye'yi Batının avukatı gibi davranmakla suçlamıştır.⁴⁸ Bu dönemde Türkiye BM içindeki oylamalarda dahi Batılı güçlerle birlikte hareket edecek, İslam dünyasından tamamen uzaklaşacaktır. 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olurken, 1958'deki Cezayir'in bağımsızlık oylamasında Fransızları gücendirmemek adına destek vermeyecektir. Bunun doğal sonucu ise Kıbrıs konusunda Bağlantısızlar Hareketi tarafından yalnız bırakılması olmuştur.⁴⁹ Türkiye uzun yıllar aradan sonra ilk kez 2006 yılında yeniden Bağlantısızlar toplantısına katılacaktır.

Konumuz bakımından Menderes hükümetinin son yıllarında gerçekleştirilen bir diğer girişim de 1957'de kurulan AET'ye, 1959'daki üyelik başvurusudur. Daha çok ekonomik amaçlarla başlangıçta altı üyeli olarak kurulan AET'ye tam üyelik başvurusu Türkiye'nin Batıyla ilişkilerini her düzeyde geliştirme arzusunun doğal bir sonucuydu. Daha sonra yayınlanan bir Dışişleri

---

⁴⁷ Gözen, *NATO*, s.207.

⁴⁸ Bağcı, *Türk Dış Politikasında...*, s. 60.

⁴⁹ Bkz. İter Turan ve Dilek Barlas, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri" içinde F. Sönmezoglu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, (2. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2001, ss.647-662.

belgesinde başvurunun gerekçesi şöyle açıklanıyordu: “kuruluşundan beri Batı camiasının ayrılmaz bir parçası olduğunu hisseden Türkiye Cumhuriyeti'nin...önce bir ekonomik topluluk daha sonra da siyasal bir birlik oluşturmayı amaçlamış Ortak Pazara Türkiye'nin katılmaması düşünülemez bile.”⁵⁰ Bu açıklama Türkiye'nin Ortak Pazara üyelik başvurusunun, yalnızca Yunanistan'ın başvurusuna bir tepki olarak açıklanamayacak kadar iyi düşünülmüş ve daha “çetrefilli” bir mesele olduğunu da ortaya koymaktadır.⁵¹

Görüldüğü gibi Türkiye için Batıda ortaya çıkan tüm kurumlara ve Batının çıkarlarıyla uyumlu diğer bölgelerdeki örgütlere de üye olma politikası, Türk dış politikasının İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki temel ve değişmez bir çizgisi olmuştur. Bu eğilim Ankara'daki iktidar ve hatta rejim değişikliklerinden bağımsız işleyecek kadar güçlü ve seküler bir trenddir. 27 Mayıs ihtilalini yapanların radyoda okudukları darbe bildirisinde, “bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Düşüncemiz 'Yurtta sulh, cihanda sulh'tur" denilmesi, Türk devlet geleneğindeki Batı yönlü dış politikanın devamlılığını vurgulayan ilginç ve öğretici bir örnek olarak anılmaya değer.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin uluslararası örgütlere ve bu arada Batıya yönelik kayıtsız şartsız tam destek politikasının kırılma noktasını ise 1964 yılındaki ünlü Johnson mektubu oluşturur. Türkiye 1959–1960 Londra ve Zürih antlaşmaları ile kurulan iki toplumlu bağımsız Kıbrıs Cumhuriyetinin garantör devletlerinden biriydi. Adadaki Rumların Türklere yönelik şiddet hareketlerinin katliam boyutuna ulaşması üzerine Türkiye 1964 yılında Kıbrıs'a tek başına müdahale etmeye karar vermişti. Bunun üzerine Amerikan Başkanı Johnson, Başbakan İnönü'ye bir mektup göndermiştir. Ancak bu mektubun içeriği Türkiye'yi uyarmanın çok ötesine geçiyor, olası bir Sovyet müdahalesi durumunda Türkiye'ye karşı NATO'nun güvenlik garantilerinin işletilmeyebileceğini ima ediyordu.⁵² Tüm güvenlik stratejisini NATO'ya endekslemiş Türkiye için bu olay, Türkiye'nin hem ABD'ye hem de Batılı entegrasyonlara yönelik bakış açısında önemli bir kırılmaya neden olmuştur. Zira bu mektup Türk siyasal ve bürokratik elitlerinde hem bir hayal kırıklığı yaratmış hem de ilk kez Batıya olan güveni köklü biçimde sarsmıştır.

---

⁵⁰ Aktaran Şaban H. Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Nobel yayınları, Ankara, 2001, s. 39.

⁵¹ Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği*, s. 40-41.

⁵² Bkz. Haluk Şahin, *Johnson Mektubu: Türk-ABD İlişkilerini Değiştiren Olayın Perde Arkası*, Gendaş yayınları, İstanbul, 2002.

Denilebilir ki, bu olayla Türk kamuoyunun Batı algısındaki konsensüs sona ermiş, dış politikasında ve ittifak ilişkilerinde alternatif arayışları artmıştır. Erhan'ın da vurguladığı gibi bu mektup “Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişi sürecinde çok önemli bir kilometre taşı” olmuş, artık Türkiye ABD'nin uluslararası alandaki her girişimini desteklemek yerine, kendi ulusal çıkarları açısından değerlendirmeye başlamıştır.⁵³ 1970'lere doğru gelindiğinde ise Türkiye'de iç siyasette Batı karşıtı sağ ve sol akımlar güç kazanacak ve Türkiye ilk defa Bağlantısızlar Hareketi ve İslam dünyası ile ilişkilerini geliştirmenin yollarını arayacaktır. Arap ülkeleriyle yakınlaşma siyasetinin sonucu olarak 1969 yılındaki İslam Ülkelerinin ilk Konferansına (İKÖ), iç politikada laiklik uyarılarına rağmen, dışişleri bakanı düzeyinde katılacaktır. Türkiye'nin Arap ülkeleriyle iyi geçinmesinde elbette 1970'lerde yaşanan petrol krizlerini aşmak ve ticaretini geliştirmek gibi ekonomik nedenler de rol oynamıştır. Ancak yine de Türkiye'nin 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında Filistinlilerden yana tavır almasında Türk dış politikasında Batıya karşı denge arayışının izlerini bulmak mümkündür. Nitekim izleyen yıllarda da Türkiye resmi sözleşmesini resmen onaylamasa da “fiili tam üye” (*de facto*) olarak İKÖ'nün tüm toplantılarına askeri dönemler de dâhil olmak üzere katılmaya devam etmiştir.⁵⁴

Özetle 1945 sonrasında Türkiye, Sovyetler Birliğinden kaynaklanan güvenlik tehlikesi karşısında köktenci bir Batı yanlısı dış politikaya yönelmiş, bu çerçevede iki kutuplu dünyada kendi güvenliğini ve ekonomik gelişmesini Batılı kurumlara endekslemiştir. Aslında bu Batıya bağlılık yalnızca toprak bütünlüğünü sağlama amacından da kaynaklanmamaktadır. Batıcılık Tanzimatla başlayan İttihat ve Terakki ile devam eden ve Atatürk'le zirveye ulaşan Türkiye'nin modernleşme ve çağdaşlaşma politikalarının doğal bir sonucudur. Bu bir medeniyet tercihidir ve Batılı uluslararası örgütlere üyelik bu anlamda Türkiye'nin Batılı kimliğinin teyidi olarak algılanmıştır. Ancak idealize edilen Batıyla ilişkilerde zaman zaman yaşanan umulmadık ve beklenmedik gelişmeler (Johnson mektubu, Silah ambargosu, AB'nin siyasi açıdan miyop politikaları) Türkiye'yi Batı dışı ülkelerle de bağlantılarını geliştirmeye itmektedir. Türkiye'nin 1970'lerde İslam ülkeleri ve Bağlantısızlar Hareketiyle diyalog arayışları ile İran ve Pakistan gibi bölgesel güçlerle ECO (eski adıyla RCD) tipi ekonomik örgütlenmelere de yer veren çok yönlü dış politika arayışları Batıyla yaşanan gerilimlerde denge arayışının bir sonucu olarak görülmelidir.

⁵³ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, içinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.689-690.

⁵⁴ Muhittin Ataman, “İKÖ: Müslüman Ülkelerin Birleşmiş Milletleri”, içinde Ş. H. Çalış, B. Akgün ve Ö. Kutlu (Ed.), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 612.

1990’larda ise değişen dünya dengeleri Türkiye’nin önüne yepyeni imkânlar ve fırsatlar sağlayacak ve Türk dış politikasında gerçek anlamda çok yönlülük rüzgârları esecektir.

4. Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye’nin Uluslararası Örgütlerle İlişkisi

1945 sonrasında Türkiye’nin Batı ile “her alanda tam entegrasyon” politikasında, 1960’larda ABD ile yaşanan ciddi bazı sorunlar nedeniyle kırılmalar yaşanmış; Türkiye ekonomik, siyasi ve askeri alanda Batı dışı seçeneklere yönelerek dengelemek ihtiyacı hissetmiştir. Örneğin Türkiye ve Sovyetler Birliği ilişkilerinde ciddi bir yumuşama başlamıştır. O kadar ki, Türkiye zamanla Sovyetler Birliğinin Komünist bloğa dâhil ülkeler dışında en fazla dış yardım alan ülke konumuna gelmiştir. Ayrıca Türkiye 1980’lerin ortasında, devrim sonrası İran ve Pakistan’la ekonomik ilişkilerini canlandırmak amacıyla ECO’yu yeniden hayata geçirmiştir. Burada özellikle 1983’te iktidara gelen Turgut Özal’ın dış politika vizyonunun belirleyici olduğunu vurgulamak gerekir. Reformist bir lider olarak Özal ülke içindeki siyaset, yönetim ve iş alemine getirdiği dinamizm kadar, Türkiye’nin ekonomik, ticari ve siyasi alandaki dış ilişkilerinin çeşitlendirilmesi ve geleneksel statükocu anlayışın terk edilmesinde de önemli roller üstlenmiştir. Soğuk Savaşın Reagan’la birlikte yeni bir ivme kazandığı 1980’li yıllarda, Özal’ın Sovyetler Birliği ile yaptığı geniş hacimli doğal gaz alım antlaşmaları ve bu çerçevede hayata geçirilen doğal gaz boru hattı projeleri bile, bugünden geriye doğru bakıldığında zamanın şartlarına göre oldukça önemli stratejik açılımlar olarak gözükmektedir. Özal’ın son yıllarına rastlayan doğu bloğunun çöküşü ise Türkiye için uluslararası politikada yeni inisiyatifler alma açısından önemli fırsatlar yaratmıştır ki, Özal bu imkânları sonuna kadar kullanmıştır.

Soğuk Savaşın bitişinin Türkiye’nin uluslararası rolünü etkileyen birkaç önemli sonucu olmuştur: Birincisi ve en önemlisi 1945 sonrasında Türkiye’nin Batıya yöneliminin meşruluk temelini oluşturan yakın ve somut tehdit ortadan kalkmıştır. Ancak Sovyetlerin uluslararası siyasetten çekilmesi, Türkiye’nin yakın çevresinde önemli güç boşluğu doğurmuş ve yeni istikrarsızlıklar da yaratmıştır. İkincisi, Türkiye’nin tarihsel ve kültürel bağlarının bulunduğu Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlığına kavuşmuştur. Böylece Sovyetler Birliği döneminde kesilen Türkî Cumhuriyetlerle ilişkilerin yeniden kurulması bazı kesimlerde büyük beklentiler oluşturmuştur. Türkiye artık Batı ittifakının güneydoğusundaki cephe ülkesi olarak değil, Avrasya güvenlik yapılan-

masının merkezi ülkelerinden biri olarak görülmeye başlanmıştır.⁵⁵ Üçüncüsü ise, Türkiye'nin kuzeyindeki ve doğusundaki ülkelerle ilişkileri üzerindeki Batı (ABD) ve Sovyetler Birliği ipoteği ortadan kalkmış, ekonomik, ticari ve siyasi anlamda yeni örgütlenme fırsatları çıkmıştır. Böylece, Türk iç politikasındaki İslamcı ve milliyetçi akımların da görece güç kazandığı 1990'lı yıllar, Türkiye'nin Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'ya uzanan geniş Avrasya coğrafyasında ortaya çıkan jeopolitik güç boşluğunu kendi lehine kullanmaya çalıştığı bir dönem olmuştur. Aslında bu bölgelerde Türkiye'nin daha aktif dış politika izlemesi Batıyla ilişkilerini zayıflatmadan kendi siyasi coğrafyasında normal bir rol arayışından başka bir şey değildir. Amaç Balkanlar'dan Orta Asya'ya uzanan coğrafyada yoğunlaşan etnik, kültürel ve dini temelli çatışmaların ortaya çıkardığı tehdit ve riskleri azaltarak, bölge ülkelerinin ekonomik kalkınmaları ve ticari ilişkilerini geliştirecekleri istikrarlı ve güvenli bir ortam yaratmaktır.⁵⁶

Uluslararası alanda kalıcı barış ve güvenliğin ancak ortak refah alanlarının yaratılmasından ve daimi diyalog ortamını mümkün kılan işbirliği çerçevesinin geliştirilmesinden geçtiğine inanan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde bir yandan üyesi olduğu uluslararası örgütlerle ilişkilerini güçlendirirken öte yandan AB gibi henüz üyesi ol(a)madığı kuruluşlarla üyelik sürecini tamamlamak için de yoğun bir diplomatik çaba harcamaktadır. Ayrıca üyesi olduğu NATO gibi uluslararası örgütlerin hem coğrafi olarak genişleme stratejilerine hem de örgütün “alan dışılık” konseptinin geliştirilmesine ve terörle mücadele gibi yeni misyonlar üstlenmesine de aktif destek vermiştir. Bu amaçla yeni riskler ve siyasi inisiyatifler olarak dünyanın pek çok yerindeki Birleşmiş Milletler (BM) barış gücü operasyonlarına askeri düzeyde önemli katkılar sağlamaya da devam etmektedir. Somali, Kosova ve Afganistan'ın ardından, Türkiye'nin bu çerçevedeki en son katkısı 2006 yazındaki İsrail-Hizbullah çatışmasından sonra ilan edilen ateşkesi denetlemek üzere kurulan Lübnan barış gücüne 1000 kişilik bir askeri birlik gönderilmesi olmuştur. Türkiye çevresine güvensizlik ihraç eden değil, tersine güvenlik ihraç eden ve barışın teminine çalışan bir ülke görüntüsü vermektedir.

---

⁵⁵ Bkz. Ramazan Gözen, “Turkey's Foreign Policy in Turbulance of the Post-Cold War Era: Impact of External and Domestic Constraints” içinde İ. Bal (Ed.), *Turkish Foreign Policy in Post-Cold War Era*, BrownWalker Press: Boca Raton, FL, 2004, ss.27-51.

⁵⁶ Bkz. Kemal Kirişçi, “Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri, içinde F. Sönmezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, (2. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2001, ss.615-631.

Bu anlayıştan hareket eden Türkiye 1990'lı yıllarda yoğunlaşan küreselleşme sürecinin doğuracağı tehdit ve risklere karşı korunmak ve getireceği fırsatlardan faydalanmak üzere kendi inisiyatifiyle bazı bölgesel örgütlenmelere de öncülük etmiştir. Bu fırsatları erken fark eden vizyoner bir lider olarak Özal'ın Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) projesini ortaya atması ve Rusya dâhil olmak üzere 12 ülkeyi ortak çıkarlar etrafında birleştirmeyi başarması 1990'lı yıllarda Türkiye adına önemli bir diplomatik başarıdır. Zira liberal/küreselleşmeci bir politikacı olarak Özal, Neo-fonksiyonelizmin temel varsayımlarından biri olan “ekonomik ve ticari işbirliğinin uzun dönemde siyasi barışı da getireceği” tezine samimiyetle inanıyordu. Nitekim, aynı mantıkla kuruluşu eskiye dayansa da Türkiye, İran ve Pakistan'ın üyesi olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ise (EİT) 1992'deki Tahran Zirvesi ile tüm Orta Asya cumhuriyetlerini içine alacak şekilde (3 üyeden 10 üyeye) genişletilmiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin öncülüğünde kurulan D-8 ise, ilk bakışta fikir babalığını Necmettin Erbakan yaptığı için İslami temelli bir örgütlenme gibi algı lansa da, kuruluş sözleşmesine bakıldığında örgütün ideolojik bir temelden çok ekonomik, ticari, sanayi, teknoloji, tarım, iletişim, bankacılık ve benzeri alanlarda üye ülkeler arasında işbirliğini ve dayanışmayı geliştirmeyi amaçlamaktadır. D-8'in söylemi, 1970'lerde gelişmekte olan ülkelerin *bağımlılık* kuramı temelinde Batıya karşı dile getirdikleri Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (YUED) taleplerini andırmaktadır.⁵⁷ Bu anlamda KEİB, EİT ve D-8 örgütlerini 1990'ların dünyasında Türkiye'nin uzun dönemli ekonomik ve ticari alanda işbirliğini geliştirerek hem küreselleşme sürecine karşı bir koruyucu kalkan, hem de bölgesel istikrar ve güvenliğe katkı sağlamayı amaçlayan Türk dış politika stratejisinin doğal bir sonucu olarak görmek gerekir. Ayrıca bu tür inisiyatiflerde, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin AB ile yaşadığı siyasi sorunlara karşı alternatif pazarlar ve işbirliği arayışlarının etkisini de görmek mümkündür.⁵⁸

Her halükarda, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası örgütler Türkiye için kendi bölgesindeki nüfuz mücadelesinde etkisini ve gücünü artıracak, kendisine uluslararası politikada yeni diplomatik manevra alanları yaratacak önemli bir “stratejik araç” olarak algılanmaya başlanmıştır. Aslında Özal'la başlayan dış politikada Batı dışı bölgelere yönelme ve çevresiyle çok boyutlu işbirliği fırsatlarını geliştirme misyonuna sonraki hükümetlerce de

---

⁵⁷ İbrahim S. Canbolat, *Gelişmekte Olan Ülkeler: Küresel Politik ve Ekonomik Çıkar İlişkilerindeki Konumu*, (3. Baskı), Ankara: Aktüel Yayınları, 2004. s.272-273.

⁵⁸ Bkz. Alaeddin Yalçinkaya, “Değişen Dünyaya Uyum Açısından Türkiye Merkezli Uluslararası Örgütler: KEİ, EİT ve D-8 Örnekleri” içinde İ. Bal (Ed.), *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, ss. 345-380.

sahip çıkıldığı görülmektedir. Nitekim sol bir gelenekten gelmesine rağmen İsmail Cem'in dışişleri bakanlığı döneminde de (1997–2002) hem kendisinin entelektüel birikiminin getirdiği Türkiye vizyonu hem de sergilediği icraatlarıyla Özalist yaklaşımları sürdürdüğünü söylemek mümkündür.⁵⁹ AKP'nin 2002 Kasımında iktidara gelmesiyle başlayan süreçte ise, Türk dış politikasında Özal'la başlayan paradigmatik değişim çizgisinin zirveye çıktığı söylenebilir. Özellikle AKP hükümetleri döneminde hem bir akademisyen ve hem de hükümetin dış politika danışmanı olarak Ahmet Davutoğlu'nun yeni Türk dış politikasının kavramsallaştırılmasında ve icrasındaki rolünün son derece kritik olduğu görülmektedir. Pek çok gözlemcinin de vurguladığı gibi, AKP hükümetinin izlediği dış politikanın kavramsal çerçevesinin oluşumunda, kararların alınmasında ve hatta taktik ve diplomatik operasyonlarında Davutoğlu'un açık etkisi görülmektedir.⁶⁰

Davutoğlu'na göre Türkiye geniş Afrika-Avrasya ekseninde yer alan önemli bir aktör olarak “merkezi bir ülkedir” ve tek bir kimliğe indirgenemeyecek kadar çok boyutlu bölgesel bağlantılara sahiptir. Türkiye'nin dış dünya ile olan çok boyutlu bağlantıları ve kimliği ona farklı bölgelerde eşzamanlı manevra yapabilme yeteneği de kazandırmaktadır. Bu çerçevede Davutoğlu, Türkiye'nin son yıllarda izlediği dış politikasının temel ilkeleri olarak ise 1) komşularla sıfır problem, 2) içeride özgürlük ve güvenlik dengesini kurmak, 3) komşu bölgeler ve hatta ötesindeki ülkelerle ilişkileri geliştirmek, 4) çok boyutlu dış politika izlemek ve 5) ritmik diplomasi olarak açıklamaktadır.⁶¹ *Bu vizyon içinde Türk dış politikasında uluslararası örgütler, Türkiye'nin diplomatik alandaki taktik manevra kabiliyetini artıran ve dış politikaya esneklik sağlayan stratejik araçlar olarak görülmektedir.* Zira Soğuk Savaş sonrası döneminin dinamik uluslararası ilişkiler ortamı Türkiye'yi yakın çevresindeki ve hatta küresel gelişmelere aktif biçimde müdahil olmaya zorlamaktadır ve bunun yolu da uluslararası platformlara üyelikten geçmektedir. Türkiye bu nedenle Soğuk Savaş döneminde üyesi olduğu NATO, AGİT, İKÖ ve EKO gibi örgütlerle, yakın dönemde dâhil olduğu veya fikir babalığını yaptığı KEİ, D-8 ve G-20 gibi uluslararası zeminleri kendi ulusal çıkarlarını korumak ve

---

⁵⁹ İsmail Cem'in dış politika vizyonunu yansıtan iki ciltlik önemli eseri için bkz. *Türkiye, Avrupa, Avrasya* (I. ve II. Cilt), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

⁶⁰ Fuller, *The New Turkish Republic*, s.170.

⁶¹ Davutoğlu'nun görüşlerini açıkladığı ve yukarıda zikredilen *Stratejik Değerlik* kitabının yanında son yıllardaki gelişmeleri değerlendirdiği bir makalesi için bkz. “Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Vol. 10, No. 1 / 2008, pp. 77-96.

uluslararası politikada etkisini ve gücünü artırmak için birer stratejik araç olarak görmektedir.⁶²

Türkiye'nin yeni dönemde uluslararası politikada daha aktif rol alması gerektiğini düşünenler yalnızca dış politika yapımcıları veya bazı entelektüellerden ibaret değildir. Sayıları son yıllarda hızla artan think-tank kuruluşları, bazı güçlü sivil toplum kuruluşları ve özel sektör de Türkiye'nin son yıllardaki bölgesel açılımlarına gerek fikri düzeyde gerekse geliştirdikleri inisiyatiflerle önemli katkı ve destek sağlamaktadırlar. Örneğin Türkiye'deki büyük sermayenin öncü kuruluşu olan TÜSİAD, Türkiye-AB ilişkilerindeki kritik sürecin (müzakerelerin başlaması) aşılmasında Avrupa ülkelerindeki iş âlemiyle kurduğu ilişkiler ve AB ülkelerindeki Türk diasporasının mobilize edilmesi vasıtasıyla önemli roller üstlenmiştir.⁶³ Yine bazı sivil toplum kuruluşları da Türkiye'nin Avrasya, Afrika ve Güney Doğu Asya ülkeleriyle çok yönlü ilişkiler ağının geliştirilmesine çalışmaktadırlar.⁶⁴ İstanbul merkezli bir düşünce kuruluşu olan TASAM'ın 2008 Ağustos ayında düzenlediği *Türkiye-Afrika Sivil Toplum Kuruluşları Forumu* ile işadamları örgütü TUSKON'un 2008 Haziran ayında İstanbul'da gerçekleştirdiği *Asya-Pasifik Dış Ticaret Köprüsü* toplantıları ve *2007 Afrika Zirve Toplantısı* bu çerçevede önemli örneklerdir. Bu toplantılarla bir yandan bölge ülkelerinden pek çok üst düzey bakanın ülkemizi ziyaretleri sağlanırken, öte yandan iş âlemi temsilcilerinin ve sivil toplum kuruluşlarının kendi aralarındaki bağları giderek artmaktadır. Tüm bunlar yeni dönemde Türkiye'nin dış politikasının amaçlarına ulaşmada devletler arası bağlar kadar, modern diplomasının ayrılmaz parçası sayılan güçlü bir sivil toplum ve iş âlemi ilişkiler ağının da (network) geliştirilmesi gerektiği gerçeğinin geniş kesimlerce artık anlaşıldığını göstermektedir.

Öte yandan Türkiye son yıllarda, Soğuk Savaş yıllarında siyasi nedenlerle sürekli mesafeli durduğu İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) içinde de diplomatik ağırlığını ve siyasi nüfuzunu artırmıştır. 2003 yılında Irak savaşının hemen öncesinde Avrupa Birliği (AB) ve İKÖ dışişleri bakanları İstanbul'da bir araya getirilmiştir. 11 Eylül olayları sonrasında uluslararası ortamda artan Doğu-Batı (Hıristiyan-İslam) karşıtlığının yarattığı siyasi gerilimi azaltmada tek Müslüman üye olarak Türkiye'nin AB, Avrupa Konseyi ve NATO gibi Batılı

---

⁶² Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 224-225.

⁶³ Birol Akgün, "Türkiye'de Sivil Toplum Örgütlerinin AB Sürecindeki Rolü" içinde H. Arıkan ve M. Kar (Ed.), *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri: Siyasal, Bölgesel ve Ekonomik Boyutlar*, Seçkin yayınları, Ankara (2005), ss. 77-87.

⁶⁴ Bkz. Phar Kim Beng, "Should Turkey Join East Asian Summit by 2010", www.setav.org (25.07.2008).

örgütler nezdindeki girişimleri İKÖ ülkeleri tarafından da takdirle karşılanmıştır. Bu çalışmaların bir sonucu olarak, İKÖ tarihinde ilk kez bir Türk, Ekmelettin İhsanoğlu, teşkilatın genel sekreterliğine seçilmiştir. Diğer yandan Türkiye son on yılda dünyanın farklı bölgelerindeki gelişmekte olan ülkelere yönelik ekonomik kalkınma yardımlarını ve teknik işbirliği programlarını da oldukça genişletmiş, kalkınma yardımları konusunda önde gelen Batılı *donör* ülkelerle yarışır duruma gelmiştir.

Nitekim Türkiye'nin gerek insani amaçlı ve gerekse kalkınma amaçlı olarak yaptığı doğrudan devlet yardımları (ODA) 2006 yılı itibariyle 600 milyon dolara ulaşmıştır.⁶⁵ Türkiye kökenli bir uzmanın, Kemal Derviş, BM sistemi içinde üçüncü önemli makam olarak kabul edilen BM Kalkınma Programı (UNDP) Başkanlığını üstlenmesi de bu bağlamda bir tesadüf sayılmamalıdır. Nihayet 2003 yılından bu yana Türkiye, uluslararası barış ve güvenlik konularında en üst ve en güçlü organ olan BM Güvenlik Konseyinin 2009-2010 dönemi geçici üyeliği için pek çok ülke ve bölgesel düzeyli uluslararası örgüt nezdinde kulis ve diyalog faaliyetleri yürütmektedir. Kazandığı takdirde Türkiye, uluslararası diplomasinin güç merkezinde yer edinerek dünya politikasının yönlendirilmesinde söz söyleme hakkını elde edecektir. Öte yandan bu konuyla Türkiye, kendisini ve bölgesini ilgilendiren PKK terörü, Kıbrıs'ın geleceği, İsrail-Filistin ihtilafı ve İran krizi gibi stratejik konuların çözümünde daha aktif ve yapıcı roller üstlenme fırsatı da bulacaktır. BMGK geçici üyeliğini kazandığı takdirde, bu Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde izlediği çok boyutlu ve ülkeler arasında ortak refah ve güven artırmaya yönelik dış politikasının bir zaferi olarak da görülecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'nin uluslararası örgütlerle ilişkisi, genel anlamda Türkiye'nin siyasi ve güvenlik çıkarları etrafında gelişen Türk Dış Politikasının doğal bir uzantısı ve hatta stratejik bir aracı olarak şekillenmektedir. Teorik çerçevede bakıldığında da Türkiye'nin uluslararası örgütlere yaklaşımını, büyük ölçüde realist bir perspektifin belirlediği söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin Batıyla ilişkilerinin temelinde de, realist okulun varsayımladığı gibi güvenlik arayışı etkili olmuştur. Aynı güvenlik ve istikrar arayışını KEİ gibi örgütlenmelerde de görmek mümkündür. Türkiye'nin dâhil olduğu uluslararası entegrasyonlardaki yerini açıklayan bir diğer faktör ise kimlik arayışıdır. Cumhuriyet Batılı bir

---

⁶⁵ Hakan Fidan ve Rahman Nurdun, "Turkey's Role in the Global Development Assistance Community: The Case of TİKA (Turkish International Cooperation and Development Agency), *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 10, Issue 1, 2008 , pp. 93-111.

değerler sistemi (laiklik, ulus devlet vs) üzerine inşa edilmiştir ve modernleşme ve çağdaşlaşma arayışları Türkiye’yi doğal olarak Batılı ülkelerle işbirliğine itmiştir. Nitekim İslam ülkeleri ile oluşturulan her ortak inisiyatif Türkiye’nin Batılı kimliği nedeniyle hep şüpheyle karşılanmıştır. Bu nedenle Türkiye’nin İKÖ ve D-8 gibi Batı-dışı örgütlerle ilişkileri, ideolojik nedenlerden çok ülkenin gelişme-kalkınma ihtiyaçları ve ekonomik temelli rasyonalitelerle açıklanmakta ve meşrulaştırılmaktadır.

Bununla birlikte, Özal çizgisinin KEİ örgütünün kurulmasındaki neofonksiyonalist anlayışının ve Erbakan’ın D-8 girişiminde ise İslamcı motiflerin etkisi elbette inkar edilemez. Yine işbaşındaki AKP iktidarının “hem Batı hem Doğu” diye özetlenebilecek çok boyutlu dış politika anlayışının sonucu olarak İKÖ içindeki artan aktivitesi ve “Medeniyetler İttifakı” gibi küresel ölçekli projelerinin hayata geçirilmesinde partinin muhafazakâr kimliğinin açık rolü görülmektedir. Dışa açıklanan meşrulaştırıcı nedeni ne olursa olsun, demokrasi yoluyla iş başına gelen politikacıların dünya görüşleri, çıkarları ve inançları Türkiye’nin uluslararası örgütsel bağlarını tanımlamada ve yeni bağların geliştirilmesinde önemli ölçüde belirleyici olmaktadır.

Dönemsel olarak bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye uluslararası kuruluşlara karşı oldukça mesafelidir. Siyasi elitlerdeki bu şüphelik büyük ölçüde Osmanlı’nın çöküş döneminde yaşanan askeri, siyasi ve diplomatik tecrübelerin bir sonucudur. Ancak ikinci dünya savaşı sonrasında, Sovyetler Birliğinin işgale dayalı yayılcılık politikasının oluşturduğu tehdit karşısında Türkiye tarafsızlık politikasını terk ederek ABD öncülüğünde kurulan Batı bloğunun sadık bir müttefiki haline gelmiştir. Bu çerçevede başta Batının temel güvenlik örgütü NATO olmak üzere, Avrupa merkezli tüm uluslararası entegrasyon hareketlerinde yer almıştır. Hatta Türkiye’nin bu güvenlik ve kimlik arayışına bağlı kökten Batıcılık politikası, 1960’ların sonuna kadar Türkiye’yi Ortadoğu’dan neredeyse tamamen uzaklaştırmıştır. Ancak, Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye’nin yaşadığı bazı krizler (Johnson mektubu gibi) Türkiye’yi derinden sarsmış ve dış politikada İKÖ ve Bağlantısızlar gibi örgütlerle ilişkiler 1970’lerde yeniden önem kazanmaya başlamıştır.

Soğuk Savaşın bitmesi Türkiye’yi kayıtsız şartsız Batının güvenlik çıkarları doğrultusunda hareket etmeye zorlayan Sovyet tehdidini ortadan kaldırmış; bu da Türk dış politikasında rasyonelleşmenin ve normalleşmenin önünü açmıştır. Buradaki normalleşmeden kastedilen şey, özellikle Batıyla (ABD ve AB) ilişkilerde “duygusal ve kimliksel faktörler yerine kar-zarar hesabına

dayanan stratejik hesapların önem kazanmaya başlamasıdır.⁶⁶ Normalleşmenin doğal bir sonucu olarak Türkiye, Soğuk Savaş döneminde hiç ilişkisi bulunmayan ya da zayıf olan Balkan, Kafkasya, Orta Asya ve hatta Ortadoğu ülkeleri ile düzenli ilişkiler geliştirebileceği ortak platformlar oluşturmaya başlamıştır. KEİ'nin kurulması, EİT'nin genişletilmesi, D-8 inisiyatifi ve son olarak da İKÖ içindeki aktivizmini bu çerçevede değerlendirmek gerekir ki, bu yaklaşım çağımızın temel dinamiği olan küreselleşme süreciyle de oldukça uyumludur. Nitekim, 11 Eylül sonrası dönemde artan uyarlıklar arası çatışma söylemlerine karşı Türkiye “medeniyetler ittifakı” gibi projeler geliştirerek bir yandan küresel politikada barışçı bir dilin geliştirilmesine katkı sağlarken öte yandan kendi siyasi konumunu da güçlendirmektedir.

Türkiye bugün hiç olmadığı kadar farklı siyasi ve coğrafi bölgeyle çok boyutlu örgütsel işbirliği içindedir. Burada temel sorun, Türkiye'nin çevre ülkeleriyle geliştirdiği bu çok boyutlu ve çok yönlü örgütsel ilişkiler ağının ne kadar sürdürülebilir olduğudur. Uluslararası politikada sert bloklaşmanın sona erdiği ve siyasi ve ekonomik anlamda küreselleşmenin hız kazandığı 1990'lı yıllarda Türkiye, sahip olduğu serbest piyasa ekonomisi, demokrasi ve laiklik tecrübesi gibi özelliklerini bölge ülkeleriyle ilişkilerinde bir *soft power* unsuru olarak kullanma fırsatı yakalamıştır. 11 Eylül sonrasında da Müslüman ama demokrat kimliğini aynı amaçla kullanmaktadır. Ancak son gelişmeler (özellikle Kafkaslardaki çatışma) göstermektedir ki, dünya politikası yeni bir kutuplaşmayla karşı karşıyadır. Batı bloğu ile Rusya-Çin eksenindeki muhtemel bir askeri-ideolojik gerginliğin derinleşmesi en çok Türkiye'yi etkileyecektir. Zira küresel güçler arasındaki mücadelenin artması durumunda, güvenlik kaygıları artacak bir Türkiye 1945'lerdekine benzer bir stratejik tercihe zorlanabilir. Sonuç olarak, Türkiye'nin 1990'larda bölgesel uluslararası örgütlere (KEİ, EİT, İKÖ ve D-8 gibi) dayalı olarak yürüttüğü çok boyutlu dış politikasının sürdürülebilirliği, büyük güçler arası ilişkilerin nasıl şekilleneceğine bağlıdır. Kutuplaşmanın derinleşmesi durumunda, Türkiye'nin Batı-dışı ittifak ilişkilerinin zayıflaması ve 200 yıllık dış politika geleneği ışığında Batı ile her alandaki bağlantılarını güçlendirmesi kuvvetle muhtemeldir.

---

⁶⁶ Tarık Oğuzluk, “Türk Dış Politikasında Normalleşme: Bölgesel ve Küresel Bir Analiz” içinde Z. Dağı (Der.), *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Orion yayınları, Ankara, 2006, s. 390.

Kaynakça

- “Türk Dış Politikası: Genel Görünüm,” www.mfa.gov.tr (25.07.2008).
- “Küresel Eğilimler ve Türk Dış Politikası”, Dışişleri Bakanı Ali Babacan’ın Büyükelçiler Konferansı Açış Konuşması, 15 Temmuz 2008, Bilkent Otel ve Konferans Merkezi, www.mfa.gov.tr (25.07.2008).
- Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: 2. Dünya Savaşı Yılları (1939–1946), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.
- Akgün, Birol, “Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin AB Sürecindeki Rolü” içinde H. Arıkan ve M. Kar (Ed.), Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri: Siyasal, Bölgesel ve Ekonomik Boyutlar, Seçkin yayınları, Ankara (2005), ss. 77-87.
- Akyol, Taha, Ama Hangi Atatürk, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- Alantar, Özden Zeynep, “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi” içinde F. Sönmezoglu (Ed.), Türk Dış Politikasının Analizi (2. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2001, ss.71-100.
- Aras, Bülent, *Turkey and Greater Middle East, TASAM yayınları, İstanbul, 2004.*
- Ari, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, (6. Baskı), Alfa yayınları, İstanbul, 2006.*
- Canbolat, İbrahim S., *Gelişmekte Olan Ülkeler: Küresel Politik ve Ekonomik Çıkar İlişkilerindeki Konumu, (3. Baskı), Aktüel Yayınları, Ankara, 2004.*
- Ataman, Muhittin, “İKÖ: Müslüman Ülkelerin Birleşmiş Milletleri”, içinde Ş. H. Çalış, B. Akgün ve Ö. Kutlu (Ed.), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, ss.585-619.*
- Aydın, Mustafa, “Turkish Foreign Policy: A Framework and Anlysis,” *Sam Papers, 2004, Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2004.*
- Aydın, Mustafa, “Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2” içinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 387-476. .*
- Bağcı, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar (2. Baskı), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayını, Ankara, 2001.*
- Beng, Phar Kim, “Should Turkey Join East Asian Summit by 2010”, www.setav.org (25.07.2008).
- Bozkurt, Enver (Yayına hazırlayan), *Bozkurt Lotus Davası, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2003.*
- Cem, İsmail, *Türkiye, Avrupa, Avrasya (I. ve II. Cilt), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.*
- Çalış, Şaban H. “Ulus Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası” içinde Şaban H. Çalış, İ. D. Dağı ve R. Gözen, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, ss.3-34.*
- Çalış, Şaban, “The Origins of of Modern Turkish Foreign Policy: Ottoman Psychological Background” *Foreign Policy, No: 3-4, 2001, pp. 75-106.*
- Çalış, Şaban H., *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim, Nobel yayınları, Ankara, 2001.*
- Dağı, İhsan, *Turkey: Between Democracy and Militarism, Orion Kitabevi, Ankara, 2008.*
- Davutoğlu, Ahmet, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey, Vol. 10, No. 1, 2008, pp. 77-96.*
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.*
- Deringil, Selim, *Denge Oyunu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.*
- Eralp, Atilla, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar, İletişim yayınları, İstanbul, 2005.*

Erhan, Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, içinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.681-715.*

Fidan, Hakan ve Rahman Nurdun, “Turkey’s Role in the Global Development Assistance Community: The Case of TİKA (Turkish International Cooperation and Development Agency), *Journal of Southern Europe and the Balkans, Volume 10, Issue 1, 2008, pp. 93-111.*

Fuller, Graham, *The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World, United States Institute of Peace Press, Washington, DC, 2008.*

Gerede, Hüsrev, *Harb İçinde Almanya (1939-1942), ABC Yayınları, İstanbul, 1994.*

Gönlübol, Mehmet, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma: Milletlerarası Siyasi Teşekküllerin Tarihi, Gelişimi ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Ankara: AÜSBF yayınları, 1964.*

Gözen, Ramazan, “NATO: ABD Patentli Savunma Örgütü” içinde Ş. H. Çalış, B. Akgün ve Ö. Kutlu (Ed.), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, ss. 173-215.*

Gözen, Ramazan, “Turkey’s Foreign Policy in Turbulance of the Post-Cold War Era: Impact of External and Domestic Constraints” içinde İ. Bal, *Turkish Foreign Policy in Post-Cold War Era, BrownWalker Press: Boca Raton FL, 2004, pp.27-51*

Hasgüler, Mehmet ve Mehmet Uludağ, *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler, Alfa yayınları, İstanbul, 2004.*

Keskin, Funda, *Birleşmiş Milletler ve Türkiye: Uluslararası Barış ve Güvenliğe İlişkin Sorunlar, Ankara: Ekin Yayınları, 2005.*

Kinross, Lord, *Osmanlı İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü, (Çev. Meral Gaspıralı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008.*

Kirişçi, Kemal, “Uluslararası Sistemdeki Değişmeler ve Türk Dış Politikasının Yeni Yönelimleri, içinde F. Sönmezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi, (2. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2001, ss.615-631.*

Larrabee, F. Stephen, “Turkey Rediscovered the Middel East”, *Foreign Affairs, July/Ağust 2007, Vol. 86, Issue 4.*

Makovsky, Alan and Sabri Sayari (Eds.), *Turkey's New World : Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy, Washington Institute for Near East Policy, Washington, DC, 2000.*

Morgenthau, Hans J., *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi, (Çev. B. Oran ve Ü. Oskay), Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.*

Oğuzlu, Tarık, “Middle Easternization of Turkish Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West”, *Turkish Studies, Vol. 9, Issue 1, March 2008, pp. 3 – 20.*

Oğuzlu, Tarık, “Türk Dış Politikasında Normalleşme: Bölgesel ve Küresel Bir Analiz” içinde Z. Dağı (Der.), *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: AK Partili Yıllar, Orion yayınları, Ankara, 2006, s. 390.*

Oran, Baskın (Ed.), *Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.*

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005.*

Sander, Oral, *Türkiye’nin Dış Politikası, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.*

Sander, Oral, *Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme (3. Baskı), İmge Yayınları, Ankara, 2004.*

Semiz, Yaşar ve Birol Akgün, “Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri”, *S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl:7, Sayı: 14, Ekim 2007, ss.70-101.*

Şahin, Haluk, *Johnson Mektubu: Türk-ABD İlişkilerini Değiştiren Olayın Perde Arkası, Gendaş yayınları, İstanbul, 2002.*

Taşpınar, Ömer, "Turkey's Middle East Policies Between Neo-Ottomanism and Kemalism", *Carnegie Papers, Number10*, (September 8, 2008).

Turan, İlter ve Barlas, Dilek, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri" içinde F. Sönmezoğlu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, (2. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 2001, ss.647-662.

Yalçınkaya, Alaeddin, "Değişen Dünyaya Uyum Açısından Türkiye Merkezli Uluslararası Örgütler: KEİ, EİT ve D-8 Örnekleri" içinde İ. Bal (Ed.), *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, ss. 345-380.

Yurdusev, A. Nuri (Ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, Palgrave Macmillan, New York, 2004.

Yurdusev, A. Nuri, "Avrupa'yı Kurmak, Türkiye'yi İdare Etmek ve Tarihin İpoteğinden Kurtulmak", içinde Ş. H. Çalış, İ. D. Dağı ve R. Gözen, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, ss. 161-183.

Weisis, Thomas G., *The United Nations and Changing World Politics*, Boulder, Colorado, Westview Press, 2004.

Ek 1: Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Önemli Uluslararası Örgütlere Üyeliği ve İlişkileri

ÖRGÜT ADI	ÖRGÜTÜN KURULUŞU	TÜRKİYE'NİN ÜYELİĞİ	YORUM
Milletler Cemiyeti	10 Ocak 1920	Cemiyetin daveti üzerine 18 Temmuz 1932 üye olmuştur	İki savaş arası dönemin en kapsamlı uluslararası örgütüydü. İkinci dünya savaşının başlaması ile son buldu.
BM (Birleşmiş Milletler)	24 Ekim 1945	Türkiye 51 devletle birlikte kurucu üyedir	BM içinde barındırdığı çok sayıda uzmanlık örgütüyle gerçek anlamda tek evrensel örgüttür.
<i>Dünya Bankası</i>	12 Haziran 1944'te kuruldu ve çalışmalarına 1947 de başladı.	Dünya Bankasına 1947 yılında katıldı IFC'ye ise 1956 yılında katıldı.	185 üyesi vardır. Dünya Bankası çatı bir isimdir. IBRD 1945 (Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası); IDA 1960 (Uluslararası Kalkınma Birliği); Uluslararası Mali İşbirliği - IFC 1956; ICSID 1965 (Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi); MIGA 1985 (Çok taraflı Yatırımlar Garanti Ajansı) gibi 5'li bir guruptan oluşur.
<i>IMF (Uluslararası Para Fonu)</i>	12 Haziran 1944'te kuruldu, 1947'de faaliyete başladı	11 Nisan 1947	Türkiye, üyeliğinden günümüze kadar 18 kez <i>stand-by</i> olarak da adlandırılan istikrar anlaşması yapmıştır. 185 üyesi vardır.
<i>WHO (Dünya Sağlık Örgütü(DSÖ))</i>	22 Temmuz 1946	Türkiye 2 Ocak 1948 tarihinde üye oldu	193 üyesi olan bir kuruluştur ve esasında BM çatısı altındaki önemli uzmanlık kuruluşlarından biridir.

<i>FAO (Gıda ve Tarım Örgütü)</i>	1943'te kuruldu	9 Haziran 1947	Açlığı yok etmek ve beslenme şartlarını iyileştirmek amacıyla 1943'te kurulan ve 1946'da BM'nin uzmanlık kuruluşu haline gelen bir örgüttür. Merkezi Roma'dadır.
<i>ICAO (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü)</i>	1947'de kurulmuştur.	Türkiye kurucu üyedir	BM'ye bağlı, 1947 yılında kurulmuş bir örgüttür. Chicago Konvansiyonu olarak da bilinen bu örgütün merkezi Kanada'da bulunmaktadır.
<i>WTO (Dünya Ticaret Örgütü)</i>	1 Ocak 1995'te kuruldu.	Türkiye GATT'ın ve WTO'nun kurucu üyesidir	1947 imzalanan GATT anlaşmasının devamı olarak 1995 yılında kurulmuştur. WTO, çok taraflı ticaret sisteminin yasal ve kurumsal organıdır. 152 üyesi vardır.
<i>UNHCR/(BMMYK) (BM Mülteciler Yüksek Komiserliği)</i>	1 Ocak 1951 tarihinde kurulmuştur.	Kuruluşunda yer almıştır.	BMMYK mülteciler için uluslararası koruma sağlar ve mülteci sorunlarına kalıcı çözümler bulmak için hükümetle birlikte çalışır.
<i>UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)</i>	1965'te kuruldu	Kurucu Üye	166 ülkede faaliyet göstermektedir. BM'nin küresel kalkınma ağı olan UNDP, insanlara bilgi, deneyim ve daha iyi bir yaşam kurlmaları için kaynak sağlayan ve değişimi savunan bir kuruluştur. 2005 yılından bu yana UNDP Başkanı Kemal Derviş'tir.
<i>UNESCO</i>	1946 yılında kurulmuştur	20 Mayıs 1946	BM'nin bir özel kurumu olarak dlimizde "BM Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu" biçiminde karşılanmıştır.
<i>AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı)</i>	1 Ağustos 1975	Türkiye kurucu üyedir.	Bugün için 56 üyesi vardır. Soğuk Savaş döneminde iki blok ülkelerinin de katıldığı tek ortak platformu olma özelliği taşımaktadır. 1990 Paris Şartı ile "Teşkilat" haline gelmiştir.
<i>Avrupa Konseyi</i>	5 Mayıs 1949	12 Aralık 1949'da üye olmuştur.	Demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ortak paydasında birleşen Avrupalı devletlerin kurduğu bölgesel nitelikli, ancak evrensel etkileri olan siyasi bir örgüttür. Bugün 47 üyesi vardır. AİHM vasıtasıyla devletlerin insan hakları ihlallerini denetlemektedir.

OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)	14 Aralık 1960	Türkiye kurucu üyedir.	1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (OEEC) doğrudan mirasçısıdır. OECD'ye 30 ülke üyedir ancak üye olmayan birçok ülke ile de ilişkileri bulunmaktadır.
D-8 (Gelişen Sekizler)	İstanbul'da 15 Haziran 1997'de kuruldu	Türkiye kuruluşuna öncülük etmiştir.	Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye üyedir. D-8, kalkınmada işbirliğini sağlamaya, üye ülkeler arasındaki ticareti ve işbirliğini artırmaya yönelik uluslararası bir örgüttür.
KEİ /BSEC (Kara-deniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı)	25 Haziran 1992	Türkiye kuruluşuna öncülük etmiştir.	25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul Zirvesi Deklarasyonu ile kurulmuş ve Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe giren KEİ Şartı ile uluslararası örgüt tüzel kişiliğini kazanmıştır. 12 üyesi vardır.
CENTO (Merkezi İşbirliği Örgütü) (Bağdat Paketi'nin devamı sayılabilir.)	18 Ağustos 1959	Türkiye kurucu üyedir.	24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında "Karşılıklı İşbirliği Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşma ile "Bağdat Paketi" kurulmuş oldu. Irak 1959'da Bağdat Paketi'nden çekildikten sonra adı 'Merkezi Antlaşma Örgütü' yani "CENTO" olarak değiştirildi. 12 Mart 1979'da Pakistan'ın ve İran'ın ayrılması ile fiilen sona erdi.
NATO	4 Nisan 1949'da	18 Şubat 1952'de ilk genişleme ile örgüte katılmıştır.	Kuruluşunda 12 üyesi olan NATO Batı bloğunun ortak güvenlik örgütüdür. Türkiye ve Yunanistan 1952'de, Federal Almanya 1955'te İspanya 1982'de Polonya ve Macaristan 1999 yılında NATO üyesi oldular. 24 Mart 2004 tarihinde ise Bulgaristan, Estonya, Litvanya, Letonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya NATO üyesi olmuştur. Bugün için 26 üyesi vardır.
ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü)	1985 tarihinde kuruldu	Türkiye üç kurucu ülkeden birisidir.	Bugün için 10 üyesi vardır. 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan arasında kültürel ekonomik ve ticari işbirliğini geliştirmek amacıyla

			kurulmuştur. Ashında RCD'nin yeniden canlandırılmasıdır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla diğer Türk Devletleri de bu örgüte dahil olmuşlardır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) olarak da bilinir. Üyeleri: Türkiye, Pakistan, İran, Azerbaycan, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'dır.
İKÖ (İslam Konferansı Örgütü)	22-25 Eylül 1969	1969'dan beri <i>de facto</i> üyedir.	57 üyesi bulunan İKÖ'nün merkezi Cidde'dedir. KKTC dahil, 5 ülke de "gözlemci" statüsündedir. Her İslam ülkesi Örgüte üye olabilmektedir. Son dönemlerde Türkiye'nin İKÖ içindeki etkinliği artmıştır, Başkanı bir Türktür.
G-20	25 Eylül 1999	Türkiye kurucular arasındadır.	Türkiye, Arjantin, Avustralya, Brezilya, Kanada, Çin, Fransa, Almanya, Hindistan, Endonezya, İtalya, Japonya, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Güney Afrika Cumhuriyeti, Güney Kore, Birleşik Krallık, ABD, Avrupa Birliği G-20 ülke-ridir. Bu platform G-8'in genişletilmiş biçimidir. G-8 ise Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Almanya ve Japonya ve Rusya'dan oluşur.
Bağlantısızlar Hareketi	1955'te konferanslar şeklinde başlamış ve ilk resmi zirvesini 1961 yılında yapmıştır.	Türkiye 2006'dan itibaren gözlemci ülke statüsündedir.	Dünya nüfusunun %55'ini BM üye sayısının 2/3'ünü oluşturan 100'ün üzerinde üyeye sahip uluslararası kuruluştur. Soğuk Savaş döneminde her iki bloğa da dâhil olmayan devletlerin kurduğu bir örgüttür. İran'da yapılan son zirve toplantısına (2008) 118 üye, 15 gözlemci ülke ile 8 bölgesel ve uluslararası kuruluşun temsilcisi katılmıştır.
OAS (Amerikan Devletleri Örgütü)	1890'da bir dizi konferans sonucunda 18 devletle	Türkiye gözlemcidir.	35 üyeli bir örgüttür. Küba üye olarak kabul edilir ancak 1962'den beri Küba hükümeti çekilmiştir. Panama krizi sonrasında ortaya atılan bir Amerikan Cumhuriyetleri

	birlikte kuruldu		Birliği fikri çerçevesindeki çalışmalar neticesinde 1890'da oluşturuldu.
SECI (Güneydoğu Avrupa Sınır-aşan Suçlarla Savaş İçin İşbirliği)	15 Nisan 1998 de Cenova'da kuruldu	Türkiye kurucular arasındadır	Türkiye'nin de dâhil olduğu 12 Balkan ve Doğu Avrupa ülkesinin kurduğu bir örgüttür. Sınır aşan suçlara karşı işbirliği içinde mücadeleyi hedef edinir.
OPCW (Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü)	29 Nisan 1997 yılında faaliyetlerine başladı	14 Ocak 1993'te ana sözleşmeyi imzalamıştır.	Faaliyetlerine başladığında 165 devlet anlaşmayı imzalamıştı. Kısa sürede etkili bir kurum haline geldi. BM ile işbirliği içinde çalışmaktadır.
IOM (Uluslararası Göçmen Teşkilatı)	1991 körfez savaşı sırasında kuruldu	Kasım 2004'te kuruluşa kurucu üye olarak katıldı.	Cenevre şehrinde bulunan, hükümetler arası bir kuruluş olan IOM, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerden toplam 112 üye devletten oluşmaktadır.
INTERPOL	1923 yılında kuruldu.	1930'da üye olmuştur.	Daha 1914 yılında Interpol için ilk konferans yapılmıştır. 186 üyesi ile şu anda dünyanın en geniş katımlı polisiye örgütüdür.
IAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)	1957 yılında "Barış İçin Atom" ile ihdas edilmiştir.	1957'de Türkiye de katılmıştır.	1962 Küba krizinden sonra ABD ve SSCB Atom/nükleer bombaların sınırlandırılması konusunda fikir birliğine vardılar ve ajansın gelişimi, de bu yönde oldu. 1968'de NPT anlaşmasının yapılması sağlandı. Ancak nükleer silahlara sahip olan devletlerin sayısı artmaya devam etti.
CERN (Avrupa Konseyi Nükleer Araştırmalar Merkezi)	1954 yılında kuruldu.	Türkiye gözlemci ülkedir.	Bugün 20 asıl, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 8 "gözlemci" üyesi olan ve 80 ülkeden yaklaşık 6500 bilim adamının çalıştığı CERN, dünyanın en büyük nükleer fizik araştırma merkezidir.
OAU (Afrika Birliği Örgütü (ABÖ))	25 Mayıs 1963 tarihinde kuruldu	Türkiye gözlemcidir	Örgüt 9 Temmuz 2002'de dağıldı. <i>Afrika Birliği - African Unity - (AU)</i> , bu kurumun yerini aldı. Temel amacı Afrika ülkeleri arasında dayanışma ve işbirliğini artırmaktır. Merkezi Etiyopya'nın Addis Ababa şehridir. Örgüt Şartı'nı 32 devlet imzalamıştır.

Arap Birliği/Arap Ligi	22 Mart 1945'te kuruldu.	Türkiye gözlemcidir	22 üyeli uluslararası bir örgüttür. Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen kurucu devletlerdir.
TÜRKSOY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi)	12 Temmuz 1993	Türkiye kurucusu ve öncüsüdür.	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve ülkemiz Kültür Bakanları tarafından 12.7.1993'de Almatı'da imzalanan Anlaşma ile kurulmuştur. TÜRKSOY'un amacı Türk kökenli ve Türk Dili konuşan Türk devletleri ve halklarının birbirlerini daha iyi anlamalarını sağlamak ve Türk Dili konuşan devlet ve halklarının kültür ve sanatının korunması, yeniden canlandırılması ve gelişmesi yönünde faaliyette bulunmaktadır. Merkezi Ankara'dadır.
BLACKSEAFOR (Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu)	2 Nisan 2001	Türkiye kurucu üyedir.	Türkiye'nin girişimiyle, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu ve Ukrayna arasında 2 Nisan 2001 tarihinde kurulmuştur. Karadeniz'de deniz güvenliği alanındaki ilk işbirliği mekanizmasıdır.
UCD (Uluslararası Ceza Divanı)	1 Temmuz 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir.	Türkiye henüz taraf değildir.	Türkiye'nin bu aşamada taraf olmadığı Uluslararası Ceza Divanı (UCD) Statüsü, 60 ülkenin onay işlemlerini tamamlamalarıyla, 1 Temmuz 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Hâlihazırda imzacı ülke sayısı 139, taraf ülke sayısı 105'tir.
AB (Avrupa Birliği)	1951 AKÇT ile serüveni-ne başlamıştır.	1959'da başvurmuş, 1963'te de Ankara Antlaşması ile ilişkisini hukukileştirmiştir.	AB şu anda yirmi yedi üye ülkeden oluşan ve toprakları büyük ölçüde Avrupa kıtasında bulunan siyasi ve ekonomik bir örgütlenmedir. 1999'de aday ülke olan Türkiye 3 Ekim 2005 tarihinden beri de tam üyelik müzakereleri yürüten bir ülkedir.

Kaynak: Tablodaki bilgiler farklı kaynaklardan ve ilgili örgütlerin web sayfalarından derlenmiştir. Özellikle bkz. Ş. Çalış, B. Akgün ve Ö. Kutlu, *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001. M. Hagüler ve M. Uludağ, *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*, Alfa yayınları, İstanbul, 2004.

